
Història de les relacions internacionals

Guia de lectura

PID_00260038

Patrick Herron

Temps mínim de dedicació recomanat: 4 hores

Patrick Herron

Doctor en Ciències Polítiques i Socials per l'Institut Universitari Europeu de Florència, té un màster en Relacions Internacionals pel Graduate Institute of International and Development Studies de Ginebra i és llicenciat en Ciències Polítiques i Socials per la Universitat de Cambridge. La seva investigació està centrada en la història i la teoria de les relacions internacionals. Actualment, és professor visitant a l'Institut Barcelona d'Estudis Internacionals.

Índex

Introducció	5
1. El segle XVII. Des de la guerra dels Trenta Anys (1618) fins a la guerra de Successió espanyola (1701)	7
1.1. La guerra dels Trenta Anys (1618-1648): religió i tradició	7
1.2. La Pau de Westfàlia i l'ascens de Lluís XIV de França	9
2. El segle XVIII. Des de la Pau d'Utrecht (1713) fins a la Revolució Francesa (1789)	12
2.1. La guerra de Successió espanyola: l'equilibri del poder dinàstic	12
2.2. Des de la Pau d'Utrecht fins a la Revolució Francesa: equilibri de poder i raó d'estat	14
2.3. La Revolució Francesa i les guerres napoleòniques: nacionalisme i sobirania popular	17
3. El segle XIX. Des del Congrés de Viena (1815) fins a la Primera Guerra Mundial (1914)	21
3.1. El sistema de concert: gestió de les grans potències	21
3.2. De la guerra de Crimea a la Primera Guerra Mundial: nacionalisme competitiu i imperialisme	23
4. El segle XX. Des de la Conferència de Pau de París (1919) fins al final de la Guerra Freda (1989)	27
4.1. La Conferència de Pau de París: autodeterminació nacional i el final de la guerra	27
4.2. El sistema d'organització internacional de les Nacions Unides: responsabilitats especials i prevalença del dret sobre la força	30
5. El segle XXI. Des de la fi de la Guerra Freda (1989) fins al present	35
5.1. El «nou ordre mundial» posterior a la Guerra Freda: triomf liberal i unipolaritat	35
5.2. Les guerres iugoslaves i la Unió Europea: integració i fragmentació en un sistema globalitzat	36
Resum	41
Bibliografia	45

Introducció

Els acadèmics de les relacions internacionals (RI) s'ocupen de la història per diversos motius. De vegades es considera un banc de dades que s'explota per a preguntes i enigmes interessants, s'utilitza per a donar suport o refutar hipòtesis sobre la dinàmica de la política internacional; mentre que altres vegades l'analogia històrica i la comparació emmarquen com interpretem i analitzem la política internacional contemporània. Altres acadèmics s'interessen en la història per si mateixa i intenten comprendre amb més profunditat un període o un esdeveniment concret utilitzant els conceptes i els recursos teòrics de la disciplina de les RI. Sovint, la investigació històrica en matèria d'RI ofereix suport, sia explícit o implícit, a afirmacions fundacionals sobre la naturalesa de les relacions internacionals. A tall d'exemple, citarem l'affirmació que les relacions internacionals són en essència constants i repetitives (una postura fortament associada a l'escola de pensament de la política realista); o les creences de models teòrics d'ampli aspecte que consideren l'escena internacional com un àmbit de progrés i avenç gradual; que –com han defensat alguns estudiosos constructivistes de les RI i altres crític-teòrics– hauríem d'esquivar i adoptar les particularitats, incerteses i contingències internacionals de la història i la política.

L'objectiu d'aquesta assignatura no és dilucidar aquests debats profunds al cor de les RI sobre la naturalesa i el propòsit de la història ni portar l'estudiant cap a una direcció teòrica concreta. Per contra, aquest curs ofereix una introducció a la història del sistema internacional en un pla més general, que cobreix un ampli abast històric per a permetre que l'estudiant pugui abordar aquestes qüestions des d'una posició més informada. Pretén dotar els estudiants d'una visió sobre com el sistema internacional contemporani ha arribat a ser com és, a més d'iniciar-los en els aspectes de la història internacional que han estat particularment destacats en la disciplina de les RI.

El propòsit d'aquesta guia de lectura és ajudar els estudiants a navegar per les lectures i facilitar un fil conductor que els permeti reflexionar de forma sintètica sobre la matèria que tracten. La guia ajudarà els estudiants a interpretar i a reflexionar sobre les lectures (i els períodes i esdeveniments que recullen) tant entre si com en relació amb el desenvolupament més ampli del sistema internacional en el «període modern» de les relacions internacionals. La guia identifica aspectes destacables de les relacions internacionals en diferents períodes i subratlla els principis en virtut dels quals es va organitzar la política internacional i les institucions mitjançant les quals es van expressar aquests principis.

Nota

Considerem el «període modern» des d'aproximadament el 1618 fins als nostres dies.

1. El segle XVII. Des de la guerra dels Trenta Anys (1618) fins a la guerra de Successió espanyola (1701)

Sovint es considera que la Pau de Westfàlia, que el 1648 va posar fi a tres dècades de guerra sagnant a l'Europa continental, va marcar l'inici del període modern de les relacions internacionals. El «sistema westfalià», com es denomina amb freqüència al sistema d'estats moderns, és una manera abreujada de referir-se a una forma d'organitzar l'autoritat política que pretén constituir, o definir, la naturalesa bàsica de la política internacional. S'organitza seguint el principi de **sobirania**: en sentit ampli, la idea que l'autoritat política es divideix en unitats territorialment definides que s'exclouen mútuament. Si la sobirania és el principi que fa que el mapa del món tingui l'aspecte que té – un trencaclosques amb peces que presenta fronteres clarament definides i que representen, cadascuna d'aquestes, un estat amb autoritat plena– la Pau de Westfàlia és el moment històric que molts identifiquen amb la seva aparició¹.

⁽¹⁾Vegeu, per exemple, Philpott (2001).

Evidentment, la història no acostuma a facilitar una classificació teòrica precisa i les delegacions que es van reunir a les ciutats d'Osnabruck i Münster per a signar els tractats que van posar fi a la guerra dels Trenta Anys tindrien dificultats per a reconèixer el model de relacions polítiques que aquesta pau ha representat. No obstant això, la Pau de Westfàlia va ser un punt d'inflexió important en el procés gradual de transició de les relacions internacionals medievals a les modernes a Europa. A causa de la seva importància històrica i la freqüència amb què s'invoca en la disciplina de les RI, aquesta unitat comença amb la guerra dels Trenta Anys i l'establiment de la pau que va finalitzar un període de més d'un segle de conflicte religiós a Europa que la Reforma havia provocat. El període que abasta aquesta unitat finalitza amb la guerra de Successió espanyola –la gran guerra europea següent– que, quan s'estudia en relació amb la guerra dels Trenta Anys, mostra alguns canvis importants pel que fa als principis i les institucions que van definir el caràcter de les relacions internacionals en el curs del violent segle XVII.

1.1. La guerra dels Trenta Anys (1618-1648): religió i tradició

L'Europa medieval es caracteritzava per una combinació complexa de drets per a governar reclamats per nombroses institucions que desafiaven clarament la distinció entre els àmbits públic i privat, intern i internacional, i entre l'autoritat religiosa i política. Les reivindicacions per a legitimar el poder es feien, en gran manera, en funció del dret diví –l'autoritat emanava de Déu– i, en contrast amb els estats nació moderns, no estaven estretament vinculades ni amb el territori ni amb una població en particular. Al començament del segle XVII, diversos segles de conflicte armat a Europa havien contribuït a un procés mitjançant el qual algunes de les unitats polítiques del continent havien començat a assemblar-se als estats independents i d'organització cen-

tralista que s'associen a la modernitat. És cèlebre el resum que Charles Tilly (1992) fa d'aquest procés a la frase següent: «la guerra va fer l'Estat, i l'Estat va fer la guerra». En altres paraules, les grans exigències que les guerres obertes plantejaven als governants en relació amb l'extracció de recursos –homes, armes, diners i subministraments– van impulsar el desenvolupament d'estats amb una organització central que, mitjançant els impostos, podien obtenir de forma efectiva fonts de capital humà i financer.

No obstant això, Europa encara romania en gran part al mig de la transició cap a la modernitat, i l'autoritat política seguia sent personal i es personificava en els mateixos governants, en lloc d'un «estat» abstracte i impersonal. Malgrat que els primers estats moderns van adoptar diverses formes –que incloïen principats, monarquies electives, repúbliques i imperis– els principis essencials dels quals emanava el Govern legítim a tot Europa eren el **dret dinàstic** i la **tradicció** (o **costum**). Els actors més poderosos del sistema eren llinatges dinàstics, o «cases», que es transmetien territoris i títols. Com a tals, al nucli de la política internacional del segle XVII hi havia **naixements, morts i matrimonis**. Sovint, els drets hereditaris es disputaven amb demandes i contra-demandes que conduïen a un grau important d'instabilitat. Quan un governant moria sense deixar un hereu clar, la **guerra** era una institució important mitjançant la qual es decidien els litigis. Una segona font d'instabilitat a la incipient Europa moderna era la religió. La reforma protestant, iniciada al començament del segle XVI, va provocar una sacsejada social i política important que incloïa molta tensió i guerra entre les organitzacions polítiques². Això no és sorprenent, atesos els estrets lligams que hi havia entre les creences i les pràctiques religioses, i els drets i costums que expressaven l'autoritat política.

⁽²⁾En aquesta assignatura utilitzem els termes «organització política» i «estat» indistintament i en el sentit ampli d'entitats que posseïen autoritat política o dret a governar. No obstant això, cal assenyalar que com veurem més endavant, al segle XVII, les unitats polítiques que conformaven Europa eren molt diferents del que avui entenem per «estats sobirans».

En conseqüència, al començament del segle XVII, Europa era una amalgama complexa d'elements de l'edat mitjana i de la modernitat, tant en termes d'estructures d'autoritat –com s'organitzava el dret a governar– com en relació amb els processos i les institucions mitjançant els quals els estats guiaven les seves relacions. El potencial d'instabilitat latent d'aquesta barreja es manifestava en esdeveniments que es van iniciar dins del Sacre Imperi Romà, però que van evolucionar fins a involucrar múltiples estats poderosos en la llarga i sagnant guerra dels Trenta Anys.

El Sacre Imperi Romà era una entitat política complexa que va existir, d'una manera o altra, durant prop de mil anys, des de l'edat mitjana fins al començament del segle XIX. Situat a l'Europa central, al començament del segle XVII, l'imperi era una col·lecció d'uns dos-cents regnes, ducats, ciutats estat i altres entitats polítiques, molt diferents quant a la seva mida i el seu estatus; però tots aquests comptaven amb uns drets importants i una independència respecte de «l'imperi» que els englobava. El títol de sacre emperador romà, malgrat la

seva rellevància, tenia un poder executiu limitat i era elegit per un col·legi de representants de set dels estats més prestigiosos i poderosos de l'imperi. A la pràctica, fins al segle XVII, el títol d'emperador s'havia convertit en una possessió dinàstica d'una branca de la Casa dels Habsburg, que també controlava directament els estats importants dins de l'imperi.

La reforma protestant va afectar profundament el delicat ecosistema de l'imperi i les disputes respecte al dret de determinar la religió dels diferents territoris van caracteritzar, en gran manera, la política imperial del segle XVI. La Pau d'Augsburg de 1555 establia el dret de cada príncep a determinar la religió del seu territori, però aquest tractat de pau no va aconseguir resoldre de forma definitiva la llarga crisi confessional que havia dividit Europa. La guerra dels Trenta Anys va ser producte de la barreja de problemes religiosos i dinàstics que van tenir ramificacions en el delicat entramat de les relacions de poder, tant dins del Sacre Imperi Romà com més àmpliament a tot Europa. El sacre emperador romà Maties, de la Casa dels Habsburg, va ostentar el títol des de 1612 fins a la seva mort, el 1619, a més del regne de Bohèmia (un dels set estats del col·legi electoral de l'imperi) i altres territoris importants fora del Sacre Imperi Romà. Cap al final del seu regnat, era evident que Maties moriria sense hereu i va disposar que fos el seu cosí, l'arxiduc Ferran, qui el succeís com a rei de Bohèmia. No obstant això, Ferran era un catòlic fervent i el seu govern imperiós va provocar por i rebel·lió entre la destacada noblesa protestant de Bohèmia, que va convidar Frederic V, elector palatí (governant d'un altre dels set territoris del col·legi electoral del Sacre Imperi Romà), a ocupar el tron. Frederic era un calvinista devot i la seva successió al regne (catòlic) de Bohèmia va comportar un canvi significatiu en l'equilibri del poder religiós i dinàstic de l'imperi. Aquesta inestabilitat en un dels territoris polítics d'Europa més importants, juntament amb la naturalesa transnacional dels problemes dinàstics i religiosos, va fer que un conflicte que va arrencar a Bohèmia creixés fins a incloure altres estats europeus importants del període 1618-1648³.

⁽³⁾Les causes de la guerra s'argumenten a Bergin (2002), especialment a les pàgines 112-117. Les pàgines 117-125 tracten de la mateixa guerra.

1.2. La Pau de Westfàlia i l'ascens de Lluís XIV de França

La Pau de Westfàlia, que per fi va acabar amb el conflicte, reflectia el problema que havia provocat la guerra. El tractat no era un intent de revolucionar les relacions polítiques d'Europa, sinó més aviat una reafirmació dels drets i els costums tradicionals que, segons es va afirmar, havien estat violats al llarg de la guerra. El dret principal era el dret dels estats del Sacre Imperi Romà a determinar la seva pròpia religió sense que interferís l'emperador. Així mateix, la pau també es va caracteritzar per una major defensa de la **independència i l'autonomia** dels estats europeus. Una de les formes en què es manifestava la creixent preocupació per la independència era mitjançant el temor que un únic estat europeu es tornés tan poderós que amenacés l'autonomia dels altres. Per aquesta raó, la Casa francesa de Borbó va entrar en guerra contra els Habsburg (malgrat que França era un regne catòlic que lluitava al costat dels estats

protestants davant d'una aliança catòlica). La preocupació compartida amb la preponderància del poder en un sol estat va prefigurar la posició que va arribar a tenir **l'equilibri de poder** com un art de governar als segles XVIII i XIX⁴.

⁽⁴⁾L'equilibri del poder es va convertir en una doctrina política d'una importància creixent als segles XVIII i XIX, de què tractarem en les unitats 2 i 3. Malgrat que ha tingut significats i manifestacions que, a la pràctica, han evolucionat, es pot entendre, en sentit ampli, com la idea per la qual no s'hauria de permetre que un únic estat es torni tan poderós que suposi una amenaça per a la independència de tots els altres.

En les dècades posteriors al final de la guerra dels Trenta Anys, l'estat que tenia més possibilitats de ser una amenaça per a la independència dels altres actors europeus era la mateixa França. Les reformes de Lluís XIV quant a la fiscalitat, l'organització militar i les relacions entre el monarca i les elits que definien l'estat constituïen, potser, l'exemple més clar d'un canvi en les estructures polítiques d'Europa cap a l'absolutisme. El desenvolupament de l'absolutisme va comportar una transformació de l'autoritat política, que va passar de les estructures medievals difuses i poc evolucionades a unes **estructures d'estat controlades i organitzades centralment**, representades en la figura del monarca absolut. Encara que el terme «absolutisme» pot evocar una imatge de governant totpoderós, aquest model és una representació equívoca de les negociacions i els compromisos que, de manera inevitable, es donaven entre el monarca i la noblesa. No obstant això, el segle XVII va marcar, sens dubte, alguns canvis importants: dels drets i deures tradicionals es va passar a una organització de la política més «racional», basada en la raó humana. Aquesta gran evolució en el pensament europeu cap a l'aplicació de la raó en els assumptes socials també es va reflectir en les relacions internacionals; per exemple, en els intents de codificar el govern de les nacions d'acord amb els principis del govern natural, i també la creixent evolució de la diplomàcia per a esdevenir una institució guiada per la representació permanent d'un cos de diplomàtics professionals.

L'augment de la superioritat militar francesa, juntament amb la seva política exterior sovint agressiva⁵, va provocar un temor creixent a tot Europa davant del fet que el continent es convertís en subjecte d'una «monarquia universal» francesa. Aquests temors es van aguditzar al començament del segle XVIII, quan els interrogants al voltant de la successió a Espanya provocarien una altra gran guerra a Europa i portarien a centrar-se en problemes relatius als principis dinàmics i l'equilibri de poder.

Lectura obligatòria

J. Bergin (coord.) (2002). *El siglo XVII: Europa, 1598-1715*. Barcelona: Crítica. Capítol 4: «Guerra y relaciones internacionales» (pàg. 127-160).

Aquest repàs a la guerra i les relacions internacionals que abasta tot el segle XVII està centrat en tres períodes essencials: la guerra dels Trenta Anys, el creixement del poder francès amb Lluís XIV a la segona meitat del segle i, finalment, la guerra de Successió espanyola (en parlarem en la unitat 2 d'aquesta assignatura). És una introducció a alguns dels desenvolupaments polítics i militars més significatius d'un segle que molts estudiosos identifiquen com el començament del període modern de les relacions internacionals.

⁽⁵⁾Vegeu Bergin (2002), pàg. 125-135, per a un resum de la política exterior de la França de Lluís XIV.

Lectures complementàries

R. Jackson (2007). *Sovereignty: The Evolution of an Idea*. Cambridge: Polity Press. (Especialment, el capítol 3)

És una introducció accessible al concepte que, per als acadèmics de les RI, defineix el període modern. El llibre tracta aspectes de la sobirania tant històrics com conceptuals.

D. Philpott (2001). *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*. Princeton: Princeton University Press. (Especialment, la part 2).

Un bon exemple de la importància central del segle XVII, i de la Pau de Westfàlia en particular, per a relatar el desenvolupament del sistema internacional dels estats sobirans en l'àmbit de les RI.

D. Croxton (1999). «The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty». *The International History Review* (vol. 21, núm. 3, pàg. 569-591).

Article important que, des del punt de vista d'un historiador, revisa de manera crítica l'associació de la Pau de Westfàlia amb l'adveniment de la sobirania.

C. Tilly (1992). *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*. Cambridge / MA: Blackwell.

Llibre nascut d'un seminari sobre el desenvolupament i la transformació dels estats europeus.

2. El segle XVIII. Des de la Pau d'Utrecht (1713) fins a la Revolució Francesa (1789)

Aquesta unitat està marcada per dos moments en què l'amenaça del domini francès a Europa va provocar consternació i resistència per part d'altres grans poders. La preocupació compartida per a evitar un únic estat hegemònic va ser una motivació destacada de la política exterior al llarg del segle XVIII. No obstant això, la continuïtat d'aquesta preocupació no ha d'amagar els canvis profunds que es van donar durant aquest segle en la societat europea, i també en les relacions d'Europa amb la resta del món. Mentre que, en molts aspectes, la política europea del segle XVII s'assemblava més a l'edat mitjana que a la moderna, en l'època de les guerres napoleòniques, al començament del segle XIX, ja s'havia produït una emergència gradual d'un sistema reconeixible dels estats sobirans.

2.1. La guerra de Successió espanyola: l'equilibri del poder dinàstic

L'amenaça de la «monarquia universal» francesa amb què es va iniciar el segle XVIII va ser producte de la naturalesa de la política dinàstica i la guerra de Successió espanyola, que va esclatar el 1701, va ser el resultat de la barreja del **dinasticisme** amb una preocupació creixent per l'**equilibri de poder**. A la fi del segle XVII, Carles II ocupava el tron espanyol. Com a conseqüència de l'endogàmia dels Habsburg, Carles va néixer amb deformacions físiques i dificultats mentals, i, segons l'aristocràcia europea, sempre estava a punt de morir. Pel que sembla, era impotent i no va tenir fills que heretessin la quantitat considerable de títols de la branca espanyola dels Habsburg, que, a més de la mateixa Espanya, incloïa Bèlgica, les possessions colonials i importants parts d'Itàlia. Els candidats, tant dels Borbons francesos com dels Habsburg austríacs, reclamaven els títols de Carles. Abans de la seva mort, era evident que la successió espanyola augmentaria, en gran manera, el poder de la dinastia que heretés els títols. La Casa de Borbó i els Habsburg austríacs ja ostentaven, per dret propi, un poder considerable. Per tant, la possible annexió de les possessions espanyoles als seus títols va fer que la successió es convertís en una preocupació per als poders principals d'Europa.

Fins i tot abans de la mort de Carles II el 1700, els Borbons i els Habsburg austríacs van intentar resoldre la qüestió de la seva successió de manera que ni França ni Àustria esdevinguessin perillósament poderoses. No obstant això, els capricis de la política dinàstica –com la mort prematura de possibles successors– van frustrar aquests intents. Per si no n'hi havia prou, els plans per a resoldre de forma pacífica el problema de la successió espanyola va ser el testament del mateix Carles II, en què estipulava que el seu llegat testamentari no s'havia de dividir, per la qual cosa es posava fi als plans per a dividir

els territoris de manera que no es permetés que cap llinatge fos prou poderós per a amenaçar Europa amb la seva subjugació. Carles va nomenar com el seu successor Felip d'Anjou, el net de Lluís XIV (rei de França) i la seva primera esposa, Maria Teresa (que també era germanastra de Carles). Lluís XIV tenia poques alternatives. Podia acceptar l'herència per al seu net (la qual cosa el portaria a la guerra amb Àustria), reclamar part de l'herència (fet que violaria el testament de Carles i provocaria la guerra amb Àustria) o podia renunciar per complet a l'herència. Si Lluís prenia aquesta tercera via, els títols espanyols passarien a l'arxiduc Carles, fill del sacre emperador romà Leopold I, cosa que faria que els Habsburg d'Àustria es convertissin, de llarg, en el llinatge més poderós d'Europa.

Davant d'una situació tan desagradable, sovint es diu que Lluís XIV no va poder impedir la guerra amb Àustria i, per descomptat, resulta difícil veure amb realisme què podria haver fet per a evitar aquest final. No obstant això, és important assenyalar que la inevitabilitat de la guerra de Successió espanyola va ser producte de la naturalesa de les relacions internacionals d'aquest període, és a dir, dels principis i valors que definien els interessos i propòsits dels actors i de les maneres acceptades de comportament per a aconseguir aquestes finalitats. Pel que fa a la successió espanyola, no es tracta solament que la mala fortuna de les circumstàncies conspirà contra la pau, encara que també va ser així, sinó que aquesta es va donar en el context d'un grup d'actors motivats per preocupacions relacionades amb el dret dinàstic i l'equilibri de poder, i que entenien la guerra com un mitjà legítim per a benefici dels seus interessos. En un sistema europeu en què promoure la glòria del mateix llinatge i evitar l'excés d'acumulació de poder dels altres eren els objectius principals, la guerra entre els Borbons i els Habsburg era pràcticament irresistible⁶.

Tot i que, de forma abreujada, sovint es diu que la guerra de Successió espanyola va ser una guerra sobre l'equilibri de poder entre França i Àustria, els actors principals de la política internacional en aquest moment de la història seguien sent, en gran part, els monarques (i els seus consellers) que ostentaven els títols d'aquests territoris. L'equilibri de poder en qüestió es jugava més aviat entre diverses cases reials d'Europa, i no tant entre «estats» impersonals i abstractes. Així doncs, l'equilibri de poder que importava era **l'equilibri del poder dinàstic**. Moltes vegades, les monarquies consistien en múltiples estats que tenien diferents graus d'autonomia respecte del governant del «regne» del qual formaven part. Era el rei (o la reina, el príncep, l'arxiduc o qualsevol de la plètor de títols potencials que conferia una possessió concreta) qui actuava i la seva casa reial era el subjecte principal de les relacions internacionals, més que el conglomerat d'estats que posseïa. Com deia la succinta frase atribuïda a Lluís XIV, probablement de forma apòcrifa, *«l'état c'est moi»* («L'Estat sóc jo»).

⁽⁶⁾Sobre la guerra de Successió espanyola, vegeu Bergin (2002), pàg. 135-141, i Blanning (2002a), pàg. 179-196.

2.2. Des de la Pau d'Utrecht fins a la Revolució Francesa: equilibri de poder i raó d'estat

Les normes i els principis dinàstics eren l'amalgama que conformava el sistema, o la societat, de les parts constitutives d'Europa i el dinasticisme va donar forma a l'acció legítima i desitjable. Malgrat que el curs de l'acció «racional», després de la mort de Carles II, hauria d'haver estat dividir el seu llegat de manera que s'evités l'acumulació de poder en un llinatge real, el testament de Carles, juntament amb les preocupacions lligades a la glòria i la naturalesa competitiva de la política europea, va fer que, a la pràctica, aquesta acció fos inviable. A més, la guerra era una institució important de política internacional al començament del segle XVIII. Era un mecanisme essencial mitjançant el qual es resolien disputes i es buscaven interessos.

Dit això, la Pau d'Utrecht (1713), la col·lecció de tractats que van posar fi a la guerra entre França i Gran Bretanya (juntament amb altres parts) que havia provocat la successió espanyola, demostra que es van produir canvis importants en la manera de dirigir la política internacional en els seixanta-cinc anys posteriors a la Pau de Westfàlia. Com hem suggerit abans, la glòria dinàstica, el dret i el procediment seguien sent aspectes destacats de la política internacional del segle XVIII, però les preocupacions respecte de *l'estabilitat* –la «seguretat» dels actors principals de la política europea i el «repòs d'Europa» en el seu conjunt– es van fer notables durant les negociacions que van solucionar els problemes relatius a l'herència de Carles. La demanda i la contrademanda dinàstiques poden ser forces d'impuls en el camí a la guerra (i així tornaria a passar amb la guerra de Successió austríaca el 1740), però les nocions de costum i dret tradicional centrals de tot el que va passar amb la Pau de Westfàlia –tant pel que fa a la manera de dur a terme la pau com en relació amb els termes en què s'establia– van ser molt menys preponderants en les negociacions celebrades a Utrecht.

Sovint, Westfàlia i Utrecht es presenten com a fites de la història de les relacions internacionals a causa de la seva importància en l'establiment de la sobirania i pel seu principi organitzatiu de la política europea. En altres paraules, el mapa polític d'Europa s'havia de fer diferent, sense unitats territorials que se superposessin i en què el governant fos el poder suprem, aïllat de qualsevol demanda d'autoritat transnacional. El llenguatge explícit de la sobirania dels estats no destacava en la diplomàcia que va envoltar la guerra de Successió espanyola, ja que –com hem esmentat anteriorment–, tot i l'existència d'estats com a unitats administratives, la política «internacional» seguia sent, en gran part, una interacció entre llinatges dinàstics. No obstant això, la preocupació per **la independència i l'autonomia** dels actors del sistema europeu, que encara era incipient a Westfàlia, va destacar molt més a la Pau d'Utrecht i va ser un pas important en el desenvolupament de la sobirania.

La justificació principal de l'aliança que va lluitar contra França a la guerra era defensar la «llibertat d'Europa», amb què es feia referència a l'absència d'un únic actor totpoderós que amenacés la independència dels estats del continent. Per tant, la llibertat d'Europa estava estretament vinculada a la idea que s'associa amb més freqüència a la Pau d'Utrecht, l'equilibri de poder. L'«equilibrium» va ser una preocupació a Europa, fins i tot abans d'Utrecht, provocada per la por a l'acumulació de territori i títols de Lluís XIV cap a les acaballes del segle XVII, i la pau marca l'establiment clar de l'equilibri de poder com a principi sistèmic. Durant la guerra i les negociacions que van portar a la seva conclusió, s'invocava l'equilibri de poder com a guia i justificació de l'acció.

Evitar un desequilibri perillós de poder és una aplicació general del desig d'autonomia dels governants individuals. L'interès compartit per a preservar la independència oferia una base de consens entre els poders principals. Com a resultat, hi havia un acord general pel qual les aspiracions per a ampliar el territori s'havien de limitar i cada estat tenia dret a estar segur de la seva independència respecte d'altres actors. Després que Felip V, el nou rei Borbó d'Espanya, renunciés a tot interès per la corona de França per a si mateix o per als seus descendents, l'efecte del consens contra les concentracions perilloses de poder va ser que els actors principals del sistema europeu estaven satisfets amb *l'statu quo* i no albergaven desitjos de reconduir de manera significativa el que s'havia pactat a Utrecht. No hi va haver un intent d'imposar a França una pau punitiva i es va considerar necessari establir un tractat que satisfés els interessos dels poders principals per a assegurar la «tranquil·litat» d'Europa.

Després de la guerra de Successió espanyola hi va haver un període important de pau entre les grans potències europees que va garantir el «repòs» i la «tranquil·litat» que tant s'havia defensat en el discurs diplomàtic del començament del segle XVIII. No obstant això, el fet que les potències principals s'unissin a desitjar la pau i que compartissin algunes idees bàsiques respecte a com s'havia de dirigir la política europea posterior a la guerra no va garantir que els seus interessos fossin harmònics. El declivi gradual de la moralitat religiosa i de la tradició dinàstica com a principis rectors de la conducta internacional va anar acompanyat de l'increment de la *raison d'état*, o **raó d'estat**, com a doctrina d'acció. És a dir, actuar per a promoure els interessos políticament definits de l'estat o regne⁷. La raó d'estat va caracteritzar cada vegada més les polítiques de les potències europees i va reemplaçar els antics drets i costums que anteriorment havien donat forma al comportament estatal. Tot i que les potències principals estaven d'acord amb el dret de cadascuna a existir, –és a dir, de no ser conquistades per qualsevol de les altres– s'assumia que actuar d'acord amb els dictats de l'interès propi també serviria a l'interès general, ja que oferiria estabilitat i evitaria l'existència d'una única potència dominant.

⁽⁷⁾Aquesta manera de pensar respecte de la moralitat en la política no era nova, ja que des de feia temps havia ocupat un lloc destacat en el que s'ha donat a conèixer com la tradició realista del pensament polític, i es remunta, com a mínim, a l'època de Maquiavel. Al segle XVIII va ressorgir de forma important com una doctrina d'acció política i va marcar profundament la naturalesa de la política europea.

Centrar-se en l'interès propi –definit en termes de poder militar, riquesa i prestigi del monarca– donava a les relacions internacionals del segle XVIII una naturalesa competitiva i, en gran part, de suma zero. Les grans potències bus-

caven constantment aconseguir avantatges –financers i estratègics– les unes respecte de les altres i l’avenç d’un actor es percebia, majoritàriament, com l’equivalent de la pèrdua d’un altre. Els mitjans principals pels quals es podia aconseguir un avantatge relatiu eren la **guerra** i la **diplomàcia**, que es controlaven mitjançant una xarxa canviant d’aliances i altres acords relatius a la provisió de suport militar o financer. Aquests acords, juntament amb els pagaments i les compensacions que els acompanyaven, eren un element essencial de la política de poder que va caracteritzar les relacions internacionals del segle XVIII, i la freqüència amb què es feien i trencaven posa en evidència fins a quin punt els estats en aquest moment actuaven d’acord amb un marc de regles diferent al del segle XVII.

Juntament amb la compensació financera, l’intercanvi de territori era l’altre mecanisme principal mitjançant el qual es regulava l’equilibri de poder. Encara que l’acceptació del dret a la independència dels estats va ser una característica clau de la política del segle XVIII, això no va impedir que les potències principals utilitzessin instrumentalment el territori d’actors menors per a mantenir un equilibri de poder acceptable. L’existència constant del dret dinàstic, juntament amb el pensament de la raó d’estat, van fer que la distribució del territori fos interminablement difícil, especialment en moments de successió. La complicada xarxa de vincles familiars entre les monarquies europees feia que les disputes sobre els títols dinàstics fossin comunes. En el context d’un sistema guiat per un enfocament competitiu de l’equilibri de poder, això implicava que la mort d’un monarca era un moment potencialment explosiu que comportava un risc –reiterat– d’una gran guerra⁸.

⁽⁸⁾Blanning (2002a) estudia l’equilibri de poder i la guerra al segle XVIII.

Al segle XVIII, als estats europeus també van adquirir una major importància les possessions colonials i el comerç extraeuropeu; unes transformacions que van exacerbar –i alleujar, en altres aspectes–, el conflictiu joc de guanys i pèrdues que va caracteritzar la política del continent. L’**expansió colonial** era una extensió a ultramar de les rivalitats d’equilibri de poder que es donaven dins d’Europa i, com a tal, constituïa una vàlvula d’escapament. El món fora d’Europa era un teatre en què els estats –molt especialment Gran Bretanya i França– podien competir per a obtenir avantatges, alhora que evitaven la guerra a casa. No obstant això, al mateix temps, les relacions europees als hemisferis oriental i occidental van reafirmar les rivalitats competitives de les grans potències, ja que s’atrinxeraven l’interès propi i el caràcter conflictiu de la política internacional, en lloc de constituir un model alternatiu.

Les potències europees havien tingut possessions colonials des de finals del segle XV, quan els espanyols i els portuguesos van establir colònies a Amèrica Central i del Sud. La infiltració europea a Amèrica va prosseguir al segle XVII, essencialment, amb l’expansió dels britànics, holandesos i francesos a Amèrica del Nord i el Carib. Al segle XVIII, les possessions colonials de l’hemisferi occidental, juntament amb el comerç europeu amb organitzacions polítiques africanes i asiàtiques, van constituir part d’una economia global l’escala i densitat de la qual anaven en augment. La mineria i les plantacions al Carib i a

Amèrica del Sud –en què hi treballaven tant indígenes com esclaus portats des d'Àfrica oriental– suplien béns que s'exportaven als mercats d'Europa i Àsia. Les possessions colonials, l'accés als productes d'ultramar i, consegüentment, les rutes comercials van esdevenir un aspecte creixent de l'equilibri de poder europeu al llarg del segle XVIII. A mesura que el comerç colonial es va tornar més valuós i important per a les economies estatals, es va intensificar el conflicte entre les potències europees en relació amb el control d'aquest comerç, la qual cosa reflectia el caràcter de les relacions al continent en la segona meitat del segle XVIII⁹.

⁽⁹⁾Un exemple d'això és la guerra dels Set Anys (1756-1763) entre Gran Bretanya i França (aliada amb moltes altres potències europees). Per a una explicació sobre aquest conflicte, vegeu Blanning (2002a), pàg. 199-203. Com a lectura addicional, vegeu el capítol 6 de Blanning (2002a).

A les Amèriques, la creixent importància que va adquirir el comerç per a les potències europees a l'hemisferi occidental va provocar intents de restringir el control sobre les seves possessions colonials. Aquest desenvolupament va topar amb la resistència de les elits als territoris americans. El ressentiment que la interferència de la metròpoli provocava a les colònies va conduir finalment, el 1776, a la independència de les tretze colònies que formarien els EUA i, al començament del segle XIX, a la dels Estats d'Amèrica Llatina. Malgrat que la independència de les tretze colònies no va alterar de manera radical l'equilibri de poder a Europa (Gran Bretanya va compensar la seva pèrdua mitjançant els guanys colonials que obtenia de l'Índia, que li donava el control del comerç europeu amb Àsia per sobre de França), en els segles posteriors la transformació dels EUA en una gran potència –primer en l'hemisferi occidental i després globalment– va donar lloc a una reformulació profunda de les relacions internacionals.

2.3. La Revolució Francesa i les guerres napoleòniques: nacionalisme i sobirania popular

Els mercats i els béns d'ultramar es van convertir en una font important d'ingressos per a les grans potències europees del segle XVIII –mitjançant, per exemple, els aranzels– i va ser un assumpte polític cada vegada més rellevant. No obstant això, seguien constituint porcions relativament petites d'economies estatals que, en gran manera, continuaven sent de naturalesa nacional. A més, malgrat que les relacions europees amb la resta del món eren un aspecte notable de les relacions internacionals del segle XVIII, l'esdeveniment més significatiu d'aquest segle per a les grans potències del sistema internacional es va desencadenar al mateix continent europeu: la Revolució Francesa (1789). Encara que, en teoria, es tractava d'un fet intern, aquesta revolució –que va expulsar la monarquia i va escombrar els vells sistemes de govern en nom de la llibertat i la igualtat– va tenir profunds efectes internacionals tant a curt com a llarg termini. A curt termini, la política exterior francesa es va fer cada vegada més agressiva i les campanyes militars de Napoleó van provocar la resistència de les altres grans potències. Com veurem en la propera unitat,

les guerres napoleòniques finalment van portar els estats a intentar transcendir la política competitiva d'equilibri de poder del segle XVIII. A llarg termini, les idees desplegades per la Revolució Francesa –especialment el **populisme** i el **nacionalisme**– es van difondre per tot Europa, la qual cosa va canviar el caràcter dels estats i el curs dels esdeveniments del segle XIX.

Hi ha un debat entre els historiadors sobre si les dècades de guerra que van seguir a la Revolució Francesa van ser el resultat d'aquesta o, en un sentit més ampli, de les característiques estructurals del sistema d'equilibri de poder. En realitat, tots dos factors van influir en el gairebé constant conflicte bèl·lic que va enfrontar França amb coalicions canviants d'altres estats europeus des de 1792 fins a 1815¹⁰. Pel que fa al sistema, hi va haver nombrosos aspectes de les relacions internacionals que van fer que la guerra entre les grans potències fos un fet probable. Com ja hem esmentat, la naturalesa depredadora i oportunista de la política europea estava acompanyada d'una visió compartida de la guerra com a mitjà legítim per aconseguir els interessos de l'estat i resoldre disputes. Atès que les aliances es formaven i es dissolien, i que els compromisos s'adquirien i es trencaven en funció de la conveniència política, el sistema es va caracteritzar per una absència de seguretat real. El «repòs» que tant es valorava a Utrecht va resultar impossible de dur a terme en el context de les rivalitats competitives que es van desenvolupar al llarg del segle XVIII. Aquesta inseguretat es va accentuar a les potències d'Europa central, Àustria, França i Prússia, per la seva situació geogràfica vulnerable. A causa de la multitud de fronteres que havien de defensar, aquests estats sempre se sentien vulnerables als atacs si no aprofitaven totes les oportunitats per a augmentar el seu poder respecte als altres.

Per tant, en la segona meitat del segle XVIII, hi va haver múltiples punts d'inestabilitat inherents al sistema europeu. No obstant això, la Revolució Francesa va representar un impacte poderós per a aquest sistema, ja que no solament va subvertir l'ordre social a França, sinó que també va qüestionar els principis essencials sobre els quals s'organitzava la política continental, tant interna com internacional. De forma més evident, la revolució va alterar l'ordre social tradicional –tant monàrquic com, en general, aristocràtic– que sustentava la base de l'autoritat política a Europa. Els ideals de la revolució proclamaven que la sobirania residia «al poble» de la nació. Aquesta noció de **sobirania popular** implicava que el poder polític s'havia de nodrir des de la base, en lloc d'emanar des de dalt, invertint així la premissa bàsica del dinasticisme (el principi que havia estructurat les relacions internacionals en els segles anteriors).

Les idees democràtiques i populistes que emanaven de França, per descomptat, van causar un ultratge moral i una preocupació respecte al contagi revolucionari als règims d'altres potències europees. No obstant això, les guerres revolucionàries que van començar el 1792 no eren de naturalesa estrictament ideològica. No es tractava d'un poder revolucionari que intentava difondre les seves idees internacionalment i que s'enfrontava a una coalició de potèn-

⁽¹⁰⁾Blanning (2002a) aborda la Revolució Francesa i les posteriors guerres a les pàg. 203-217. Com a lectura addicional, vegeu Schroeder (1994).

cies reaccionàries que defensaven el vell ordre. Al contrari, les guerres que van seguir immediatament a la revolució no eren qualitativament diferents dels conflictes d'equilibri de poder, estratègicament motivats, que van caracteritzar el període previ a 1791. No obstant això, un tema que la Revolució Francesa sí que va canviar va ser la naturalesa de l'exèrcit que combatia en aquestes guerres i, amb el temps, l'estratègia i les tàctiques militars que es van fer possibles. L'exèrcit francès reflectia els sentiments populistes i nacionalistes de la nova república, amb el seu exèrcit de reclutament i mobilitzat en massa, que va marcar el començament d'un canvi profund i durador en la naturalesa de l'organització militar.

El patriotisme de les tropes franceses va resultar ser una força extremadament útil per a dirigir la guerra i l'exèrcit francès va avançar considerablement, consolidant la seva posició com a potència europea més poderosa. Les reaccions de les altres grans potències al desordre inicial de França i, posteriorment, a la seva expansió van consistir en mantenir el caràcter de la política internacional de l'època, és a dir, van intentar manipular la situació per a obtenir un avantatge propi relatiu. Malgrat que la naturalesa de França com a actor havia canviat, el «joc» de les relacions internacionals que es jugava era pràcticament el mateix. Al començament del segle XIX, Àustria i Gran Bretanya van signar la pau amb França i van reconèixer els avenços que aquesta havia fet a les campanyes militars revolucionàries, i també el seu lloc com a gran potència. En altres paraules, França es va situar com un actor legítim al joc de l'equilibri de poder.

El fet que va alterar aquesta situació no va ser una reacció davant de la ideologia republicana, sinó més aviat la molt agressiva política exterior francesa de Napoleó Bonaparte, qui, el 1804, es va fer amb el poder a França i va instituir una dictadura militar. Malgrat que la política d'equilibri de poder era inherentment competitiva i, amb freqüència, comportava la guerra i l'adquisició de territoris per la força, hi va haver límits als nivells de depredació i agressió que es consideraven legítims en aquell sistema. Es mantenia un consens pel qual, en general, la pau i l'estabilitat eren desitjables, i la independència continuada de les grans potències era un dret i una necessitat per a mantenir aquesta estabilitat. En canvi, l'ocupació de la guerra que va fer Napoleó no tenia com a objectiu aconseguir un avantatge limitat relatiu en l'equilibri de poder, sinó que era una ambició il·limitada. L'agressió militar francesa era, en part, el resultat de les dificultats econòmiques i de la consegüent necessitat de conquesta territorial per a fer que la guerra sufragués la guerra. Napoleó rebutjava el consens limitat entre les grans potències europees que cap actor no es tornés tan poderós com per a amenaçar l'existència independent dels altres. En altres paraules, rebutjava el principi bàsic de l'equilibri de poder.

Així doncs, el segle XIX va començar amb un ressò del XVIII, amb l'espectre de la «monarquia universal» francesa, que va provocar un intent de les grans potències europees d'arribar a un consens respecte als principis i les institucions per a evitar aquesta amenaça. Com veurem en la propera unitat, al segle XIX,

els estats van intentar transcendir la política competitiva d'equilibri de poder que havia fet del sistema europeu un entorn permissiu en què una potència agressiva, com la França napoleònica, amenacés la independència dels altres.

Lectura obligatòria

T. C. W. Blanning (coord.) (2002a). *El siglo XVIII: Europa 1688-1815*. Barcelona: Crítica. Capítol 5: «Rivalidad internacional y guerra».

Revisió d'alguns dels fets més importants de les relacions internacionals en el turbulent segle XVIII. El capítol parla de les guerres de successió que van ser producte del dinasticisme europeu abans de procedir a detallar el trastorn que va patir Europa, tant polític com militar, provocat per la Revolució Francesa i l'adveniment de Napoleó.

Lectures complementàries

T. C. W. Blanning (coord.) (2002a). *El siglo XVIII: Europa 1688-1815*. Barcelona: Crítica. Capítol 6: «Europa y el resto del mundo».

Revisió, accessible i útil, de les relacions dels estats europeus amb la resta del món del segle XVIII.

P. W. Schroeder (1994). *The Transformation of European Politics, 1763-1848*. Oxford: Clarendon Press.

Aquest llibre és extens i no està dirigit especialment als estudiants. No obstant això, està ben argumentat, escrit amb claredat i conté arguments importants i d'influència respecte a les transformacions que van ocórrer en un període crucial de la història diplomàtica d'Europa.

3. El segle XIX. Des del Congrés de Viena (1815) fins a la Primera Guerra Mundial (1914)

Així doncs, gran part del segle XVIII es va caracteritzar per una estabilitat relativa a Europa –especialment si es compara amb les múltiples guerres religioses que van infestar els segles precedents– juntament amb una rivalitat imperial entre França i Gran Bretanya pel control i la influència global; una rivalitat que, de forma progressiva, va dominar la segona. A l'hemisferi occidental, van emergir una sèrie de repúbliques llatinoamericanes independents, encara que materialment febles, en el lloc que havia ocupat l'imperi espanyol, mentre que la guerra d'Independència americana va produir una superpotència latent, que més tard es destaparia a l'escena mundial. Entretant, a Àsia, el control europeu havia crescut a costa, concretament, dels ordres socials xinesos i japonesos. A la fi de segle, la revolució a França, juntament amb una creixent interrupció de la lògica de l'equilibri de poder, va significar que el començament del segle XIX estigués definit per una gran i duradora guerra que va afectar tot Europa.

Encara que, inicialment, l'agressió francesa no va canviar les relacions antagonistes dels altres estats europeus, l'amenaça hegemònica que plantejava Napoleó va fer que, finalment, les grans potències formessin una coalició militar efectiva per a derrotar-lo. La resistència conjunta d'Àustria, Gran Bretanya, Prússia i Rússia enfront de Napoleó –juntament amb diversos estats més petits– va ser, en cert sentit, el zenit del funcionament de l'equilibri de poder com a principi i institució de les relacions internacionals pel qual els estats s'unien per a evitar que el poder d'un altre creixés de manera amenaçadora. No obstant això, la coalició contra Napoleó també va constituir un punt de transformació més enllà de l'equilibri de poder, almenys en el sentit en què es concebia el segle XVIII. L'agressiu repte francès a l'ordre europeu va donar lloc a una evolució significativa dels principis sobre els quals es dirigien les relacions internacionals.

3.1. El sistema de concert: gestió de les grans potències

El 1814, els estats van ser convidats a Àustria per a resoldre els múltiples problemes territorials plantejats per les guerres revolucionàries i napoleòniques. Al Congrés de Viena (1814-1815), els estadistes europeus van negociar els principis que definirien el que es va conèixer com el sistema de concert de les relacions internacionals¹¹. Com passa sempre, un canvi històric no és mai una ruptura neta i els ecos de la política europea del segle XVIII estaven clarament presents al congrés. Sovint es van invocar principis com la legitimitat dinàstica i l'equilibri de poder en el discurs diplomàtic que va envoltar la conferència. Malgrat que el congrés va ser reaccionari en el sentit que va afavorir la devolució de la corona francesa a la casa de Borbó i, encara que alguns dels participants van defensar la necessitat d'organitzar les relacions europees en funció

(11) El sistema de relacions internacionals de la primera meitat del segle XIX també es coneix com el «sistema del congrés», el «sistema Viena» i, de vegades, el «sistema Metternich», pel ministre d'Afers Exteriors (i en aquest moment canceller) de l'Imperi austríac, el príncep Klemens von Metternich, qui va tenir un paper decisiu en el seu disseny i funcionament.

de la solidaritat monàrquica, les idees liberals i populistes desencadenades per la Revolució Francesa no van poder ser totalment controlades. Per tant, els drets i els costums del vell ordre a Europa es van qüestionar, fins i tot, més que abans. De la mateixa manera, malgrat que el llenguatge d'«equilibri» i «equilibrium» era dominant en els intercanvis diplomàtics, el que s'entenia amb aquests termes no era el mateix equilibri de joc de poder que s'havia posat en pràctica fins aleshores. En lloc de l'assumpció que la recerca per part de cada actor dels seus propis interessos serviria als de *tot* Europa (evitant l'hegemonia d'una única potència), a Viena hi havia la clara creença que els assumptes europeus s'havien de gestionar de forma conscient i conjunta amb l'objectiu de promoure els interessos col·lectius, més que els individuals. L'estabilitat del sistema en el seu conjunt era la preocupació principal de les grans potències i reconeixien la necessitat de cooperar per a reemplaçar les seves rivalitats amb la finalitat de garantir l'estabilitat.

L'ímpetu de la cooperació en política internacional no va ser fruit de la descoberta d'una nova amistat entre els estats d'Europa, sinó més aviat el reconeixement que l'amenaça que es plantejaven mútuament (una amenaça convertida en alleujament després de dècades de guerra) feia necessari reconciliar els diferents interessos per mitjà del consens. Pel que sembla, el que el sistema europeu necessitava no era tant un equilibri de poder –amb independència de la cura que es tingués a l'hora de dividir els territoris i les poblacions, cap equilibri no podia oferir seguretat per a tots els estats del sistema– sinó, més aviat, un **concert de poder**. En altres paraules, el principi clau que va guiar les negociacions al Congrés de Viena i que va definir el sistema que en va néixer va ser el de la **gestió de les grans potències**¹².

Malgrat que més de dues-centes entitats polítiques van ser convidades a Viena, el Congrés mai no es va reunir en sessió plenària. En lloc d'això, els problemes es van solucionar mitjançant negociacions dutes a terme per les cinc potències més grans del sistema, que, inicialment, eren Àustria, Gran Bretanya, Prússia i Rússia, que van acordar integrar la França derrotada en el procés. La noció que hi havia diferents rangs de potències dins d'Europa no era nova. No obstant això, en el passat la tradició i el costum eren el que determinava l'estatus. A Viena, l'estatus d'una gran potència era producte d'exercir un paper funcional en el sistema, ja que, com estats amb grans poblacions, les cinc potències tenien la major capacitat militar (especialment perquè el reclutament popular va reemplaçar cada vegada més els exèrcits professionals més petits del segle XVIII) i, per tant, podien actuar com a garants de la pau i l'estabilitat a Europa. Encara que, certament, les grans potències no van abandonar la noció que disposaven d'interessos individuals fonamentals que tenien dret a perseguir, a Viena aquest factor es va combinar amb una consciència clara que existien com a part d'un sistema que requeria una gestió cooperativa activa i, de vegades, el sacrifici de l'estret benefici personal per a fer avançar l'interès general de l'estabilitat. Les grans potències no van intentar utilitzar la seva posició dominant per a imposar una pau que maximitzés el seu avantatge material, ni d'unes sobre les altres ni sobre la França derrotada, ni sobre les potències eu-

⁽¹²⁾Blanning (2002b) tracta el sistema Viena de relacions internacionals a les pàg. 186-193. Com a lectura addicional, vegeu Schroeder (1992).

ropees més petites. Per contra, el tractat va estar guiat per la necessitat d'oferir una pau *justa* que equilibrés els drets i no solament el poder dels estats europeus. Ara bé, això no vol dir que el Congrés fos un afany democràtic o que repartís els territoris de les potències menors sense el seu consentiment. Tot i la relativament poca oposició al paper autoatribuït de les grans potències com a conductors de les relacions internacionals, el Congrés va tenir un caràcter força oligàrquic. Per justícia no s'entenia que tots els estats tinguessin dret a mantenir el seu territori o, fins i tot, a existir, ja que es va assumir que els drets i interessos dels estats menors estaven supeditats a l'interès general definit pels cinc estats més grans.

Aquesta gestió dels assumptes europeus per part d'Àustria, Gran Bretanya, França, Prússia i Rússia va anar més enllà de Viena i es va institucionalitzar àmpliament en una sèrie de congressos *ad hoc* celebrats en la dècada següent a la derrota de Napoleó. L'objectiu d'aquestes reunions i del continu intercanvi diplomàtic que hi havia era establir quins aspectes de la política europea eren d'àmbit sistèmic o general, i, per tant, requerien la intervenció del seu poder concertat, i també la manera de resoldre'ls. Malgrat que la pràctica de celebrar congressos regularment no va anar més enllà del Congrés de Verona el 1822, el Concert d'Europa –com es va conèixer aquesta manera de govern de les grans potències– representa un punt d'inflexió important en el desenvolupament del multilateralisme i de l'organització internacional, que, com veurem, s'ha convertit en una característica rellevant de les relacions internacionals en els dos últims segles. A més, a ulls de molts historiadors, el final dels congressos regulars no va assenyalar el final del sistema de concert. Encara que els congressos van ser una expressió notable de l'actitud cooperativa de les grans potències, el període de pau que Europa va experimentar després de la derrota de Napoleó va estar basat en el principi de gestió de les grans potències, més que en la mateixa diplomàcia del congrés. El que es requeria per al funcionament del sistema era, per tant, una relativa harmonia (o, com a mínim, una absència de conflicte) d'interessos entre les grans potències. En aquest aspecte, el Congrés de Viena va tenir èxit, ja que va donar lloc a un tractat que era acceptable per a totes les grans potències (inclosa França, que va ser incorporada al sistema com a soci igualitari, en lloc de sotmetre-la a una pau punitiva) que, per tant, no van tenir grans queixes respecte als límits territorials d'Europa.

3.2. De la guerra de Crimea a la Primera Guerra Mundial: nacionalisme competitiu i imperialisme

Malgrat que al començament del segle XIX hi havia cinc estats que es consideraven com a potències de primer nivell, les dues potències geogràficament perifèriques, Gran Bretanya i Rússia, sobresortien de les altres. Àustria i Prússia van sortir afeblides de les guerres napoleòniques, mentre que França havia tornat a les seves fronteres prerrevolucionàries. Tots aquests estats també van patir els desavantatges de ser vulnerables a l'atac d'altres. Mentre que Gran Bretanya tenia el mar i una marina forta, Rússia tenia el dur hivern per a dificultar la invasió. Mentre els interessos d'aquestes dues potències hegemòniques no van

entrar en conflicte, el sistema va ser beneficiós per a tots els grans estats del sistema, ja que els més vulnerables del continent tenien la seva seguretat garantida i, al seu torn, Gran Bretanya i Rússia es podien aprofitar de l'estabilitat a Europa per a centrar l'atenció a expandir la seva influència globalment.

Com a conseqüència, la pau a Europa va durar fins al 1853, quan les dues grans potències estabilitzadores, Rússia i Gran Bretanya (juntament amb França), es van enfrontar a la guerra de Crimea, que, en part, va ser el resultat de les pors britàniques a la possibilitat que Rússia pogués esdevenir perillosament poderosa. La guerra de Crimea va marcar l'inici d'un període turbulent a Europa en què la ruptura de les relacions entre els dos grans va anar acompanyada de l'aparició d'un sentiment nacionalista desestabilitzador (un procés a llarg termini que es va iniciar amb la Revolució Francesa) que va contribuir a aquest conflicte creixent i a la naturalesa de les relacions de les grans potències europees marcades per la crisi¹³. Àustria, com a imperi multinacional, va ser la més afectada per l'ascens del nacionalisme i, plena de moviments interns que exigien una major autonomia i independència, va perdre el territori i el seu estatus de potència de primer nivell¹⁴. La causa nacionalista de la unificació italiana també va arrossegar Àustria a una guerra contra una França cada vegada més agressiva, la qual cosa demostrava, novament, el trencament del consens que havia fet que la primera part del segle XIX fos inusualment pacífica. Mentrestant, Prússia va poder adoptar la causa nacionalista per a formar –en part mitjançant les guerres victorioses amb Àustria i França– una Alemanya unida amb el rei de Prússia¹⁵.

Cap al final de la guerra francoprussiana, el 1871, les relacions diplomàtiques a Europa s'assemblaven, en molts aspectes, al sistema d'equilibri de poder del segle XVIII prerrevolucionari, amb estats que formaven aliances i entraven en guerra amb altres grans potències per a guanyar territori i impedir que els seus rivals es tornessin massa poderosos. No obstant això, aquestes similituds amagaven grans canvis que s'havien donat i que seguirien passant dins dels estats i en la política mundial en general. El nacionalisme va canviar la naturalesa de les unitats polítiques d'Europa, que van passar de ser un assortiment, entre d'altres, de llinatges dinàstics, repúbliques, imperis i monarquies constitucionals (que diferien molt en termes de grandària, riquesa i forma constitucional, des dels grans imperis multinacionals a les minúscules ciutats-estat) a convertir-se en un sistema més recognosciblement modern d'estats nació sobirans.

Un altre canvi, i potser més profund, que estaven vivint els estats europeus era el procés d'**industrialització**. El desenvolupament de la màquina de vapor, la producció de ferro i la mecanització de les manufactures (i, posteriorment, l'enginyeria elèctrica), iniciats a Gran Bretanya al començament del segle XIX per a estendre's més tard a altres estats europeus, van constituir un canvi definitori de l'època que va tenir les seves ramificacions en tots els aspectes de la vida social¹⁶. A més de transformar la naturalesa de les economies i els exèrcits europeus, la industrialització també va formar part –juntament amb el naci-

(13) La formació de l'estat alemany es tracta a Blanning (2002b), pàg. 204-214.

(14) El 1867, en una proposta per a evitar la ruptura de l'Imperi Austríac, Àustria va cedir la igualtat a Hongria, la qual cosa va donar lloc a la monarquia dual austrohongaresa, en què tots dos estats tenien autonomia interna i compartien la política exterior.

(15) La formació de l'estat alemany es tracta a Blanning (2002b), pàg. 204-214.

(16) Per a una lectura addicional sobre l'impacte de la industrialització a les relacions internacionals, vegeu Buzan i Lawson (2015).

onalisme– d'un discurs modernista de progrés i avenç que va anar guanyant importància i legitimant el poder de l'estat intern i la naturalesa asimètrica de les relacions europees amb la resta del món.

Els estats del segle XIX s'organitzaven en blocs de potències, en què les grans tenien més drets i responsabilitats en comparació de les mitjanes i petites. Alhora, totes formaven part d'un sistema en què les violacions de l'autonomia i la independència eren una excepció més que una norma. Durant el segle XIX, la idea d'**igualtat dels estats** –els estats compartien una certa igualtat derivada del seu estatus bàsic d'estats sobirans independents, amb independència de les disparitats de poder– va créixer tant en el discurs diplomàtic com en el camp en desenvolupament del dret internacional. Tot i les diferències pel que fa al poder material i l'estatus, els estats europeus s'entien com a pertanyents a la família de les «nacions civilitzades». Amb els estats i pobles que no aconseguien els «estàndards de civilització» –associats a la industrialització, a aspectes de la cultura europea i, cada vegada més, al liberalisme– no hi havia aquesta igualtat bàsica. Les economies de tot el món es van tornar més integrades al llarg del segle i, atès que els viatges i la comunicació de llarga distància van ser més fàcils, la penetració dels estats europeus a la resta del món va arribar a nous nivells. Els bastions no europeus de la civilització, com ara la Xina, el Japó i l'Imperi Otomà, no es van poder resistir a la dominació de les potències recentment industrialitzades; Gran Bretanya, en particular, va arribar a uns nivells d'influència global sense precedents a la història.

Així doncs, les relacions internacionals del segle XIX es van caracteritzar per dos tipus de dinàmiques qualitativament diferents. Les relacions entre el nucli econòmic occidental del sistema internacional i els pobles «incivilitzats» van estar marcats per l'**imperialisme**, és a dir, la desigualtat, la dominació i l'explotació¹⁷. Aquestes dinàmiques van ser especialment visibles als antics imperis colonials que els estats europeus van construir a la segona meitat del segle, especialment en el ràpid «repartiment d'Àfrica» de finals de segle, i també d'Àsia. Fins i tot quan els estats europeus no van reclamar la possessió formal d'un territori, l'absència d'una civilització proclamada en estats no occidentals va justificar les violacions de la independència i de l'autonomia que no s'haguessin tolerat a Europa.

L'imperialisme va ser, en part, una expressió del nacionalisme competitiu que s'havia apoderat d'Europa al llarg del segle XIX. Al començament de la Revolució Francesa i del populisme que representava, la glòria personal del monarca i la dinastia van deixar pas a l'interès nacional com a preocupació principal que guiava la política exterior. Per descomptat, els polítics eren conscients, precisament, de l'interès *nacional*, en lloc d'un interès abstracte de l'«estat», ja que als líders se'ls demanava cada vegada més que responguessin a la voluntat popular. Per tant, el nacionalisme competitiu va ser una força manipulada per estadistes per a apuntalar la seva legitimitat interna. No obstant això, les preocupacions respecte de l'opinió popular necessàriament van limitar la llibertat d'acció que els estats tenien en els seus tractes amb altres i van cir-

⁽¹⁷⁾L'imperialisme com una característica de les relacions internacionals del segle XIX s'examina a Blanning (2002b), pàg. 219-33 i capítol 6.

⁽¹⁸⁾Per a un debat sobre el «sistema bismarckià» de les relacions internacionals, vegeu Blanning (2002b), pàg. 214-19.

⁽¹⁹⁾La deriva cap a la Primera Guerra Mundial es tracta a Blanning (2002b), pàg. 233-44.

cumscriure l'abast dels compromisos i acords en què es basava el sistema de concert. Malgrat que la guerra francoprussiana de 1871 va estar seguida d'un període important de pau –en gran part sota l'atenta direcció de les relacions internacionals que va dur a terme el canceller alemany Otto von Bismarck¹⁸– es tractava d'una pau tensa i desconfiada. També era una pau creixentment armada, ja que els estats europeus, especialment Gran Bretanya i Alemanya, van maximitzar el potencial de la industrialització en la producció d'armes. La guerra mundial que va esclatar el 1914 es pot considerar, per tant, com l'apogeu destructiu dels esdeveniments polítics i tecnològics del segle XIX. Va combinar la mobilització massiva de recursos humans i materials per a produir una guerra nacionalista a escala industrial¹⁹.

Lectures obligatòries

T. C. W. Blanning (coord.) (2002b). *El siglo XIX: Europa 1789-1914*. Barcelona: Crítica.

Capítol 5. «Política internacional, paz y guerra 1815-1911».

Aquest capítol es refereix a la història diplomàtica d'Europa al llarg del segle XIX i la divideix en diferents fases. La primera abasta el sistema de congressos instituït a Viena el 1815, mentre que la segona tracta la ruptura d'aquest sistema a mitjan segle. A continuació, mostra el període en què els assumptes europeus estaven dominats pel canceller de Prússia (i, posteriorment, de l'Imperi alemany) Otto von Bismarck. Finalment, el capítol explora el col·lapse de les relacions europees estables que va culminar amb la Primera Guerra Mundial.

Capítol 6. «Expansión hacia ultramar, imperialismo e imperio».

Aquest capítol tracta la destacada expansió imperial, formal i informal, que va caracteritzar les relacions europees amb la resta del món en el segle XIX. Detalla tant l'ascens de Gran Bretanya fins a esdevenir una potència imperial dominant, com els avenços econòmics i tecnològics a Europa que van conduir a la intensa competitivitat imperial que augurava la Primera Guerra Mundial.

Lectures addicionals

P. W. Schroeder (1992). «Did the Vienna Settlement Rest on a Balance of Power?». *The American Historical Review* (vol. 97, núm. 3, pàg. 683-706).

A diferència del llibre extens de Paul Schroeder recomanat com a lectura addicional de la unitat 2, aquest text és un article i, per tant, té una extensió molt més fàcil de digerir. Està centrat en l'equilibri de poder, un concepte destacat en la disciplina de les RI, i qüestiona fins a quin punt el sistema de concert de les relacions europees s'hauria de considerar una extensió de la política internacional del segle XVIII o com un desenvolupament significatiu a partir d'aquesta.

B. Buzan; G. Lawson (2015). *The Global Transformation: History, Modernity and the Making of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Aquest llibre, escrit per teòrics de les RI més que per historiadors, afirma que els estudiosos d'aquesta disciplina han descuidat relativament el segle XIX en els seus intents per a entendre el desenvolupament del sistema internacional modern. El llibre tracta una sèrie de transformacions que es van donar al segle XIX, incloses la industrialització i l'imperialisme, que, segons els autors, van ser crucials per a establir les relacions de poder que van caracteritzar les relacions internacionals en els dos segles següents.

4. El segle XX. Des de la Conferència de Pau de París (1919) fins al final de la Guerra Freda (1989)

De moment, ens hem centrat en les relacions europees, fins al punt que hem examinat la dinàmica de la política internacional fora d'Europa sota el prisma de les relacions dels estats europeus més enllà del continent. Ser selectius és un element necessari per a qualsevol anàlisi històrica, i aquí hem escollit centrar-nos en Europa, perquè el sistema internacional contemporani és, en molts aspectes, un reflex del desenvolupament de les relacions estatals i interestatals en el continent, des del segle XVII en endavant²⁰. Al segle XIX, les grans potències europees eren les entitats polítiques més poderoses del món i, de forma creixent, van projectar aquest poder globalment. La veritable naturalesa global de la Primera Guerra Mundial va ser producte d'aquest domini europeu del sistema internacional al segle XIX. No obstant això, la guerra i el tractat de pau posterior també van marcar el sorgiment d'estats no europeus com a grans potències; un punt clau en el desenvolupament de les relacions internacionals del segle XX va ser la creixent assertivitat i influència del món fora d'Europa.

⁽²⁰⁾A més, l'enfocament que els estudiosos de les RI han donat a aquesta disciplina fins al segle XX ha estat predominantment centrat en Europa (encara que això ha començat a canviar en els darrers anys).

4.1. La Conferència de Pau de París: autodeterminació nacional i el final de la guerra

Malgrat que els EUA van ser una potència hegemònica en l'hemisferi occidental al llarg del segle anterior, la Primera Guerra Mundial va dur aquest país a influir directament en els afers del continent europeu. Va ser el president nord-americà Woodrow Wilson, qui, més que qualsevol altra persona, va donar forma a la pau que va posar fi a la guerra i va marcar la direcció de les relacions internacionals en el període d'entre guerres.

Sovint es feia referència a la guerra com la «guerra que acabaria amb totes les guerres», la qual cosa reflectia la creença que l'espantosa magnitud de la capacitat destructiva de la violència industrialitzada havia posat fi a la viabilitat de la guerra com a institució de la política internacional. Per tant, el 1919 es creia, més que en qualsevol altre moment anterior de la història, que era imperatiu crear una pau segura i duradora a tot el sistema internacional. Per a evitar l'esclat d'una guerra en el futur, Wilson creia que era necessari transcendir els principis de la política internacional del segle XIX i va rebutjar explícitament el «sistema de Viena». Els tractats de pau es basaven en els discursos de Wilson en temps de guerra i van ser negociats per les potències aliades en una conferència de pau celebrada a París. Les negociacions, i els tractats que van generar, es van caracteritzar per una incòmoda barreja d'elevats ideals que xocaven amb les espinoses realitats de la política internacional²¹.

⁽²¹⁾Pereira (2001), en el capítol 14, aborda la Conferència de Pau de París i l'intent d'establir un nou ordre internacional.

Wilson va demanar una «pau sense victòria», cosa que suposava que la pau no s'imposava a les potències centrals derrotades, ja que reconeixia que una pau imposada seria una pau inestable. No obstant això, a diferència de la derrota de França al Congrés de Viena, la Conferència de Pau de París va ser dirigida només per les potències aliades, excloent Alemanya i Àustria-Hongria. A més, malgrat que Wilson també va defensar la **igualtat dels estats**, era poc pràctic negociar amb els representants de molts estats, de manera que els líders de les quatre potències aliades principals –Gran Bretanya, França, Itàlia i els EUA– van decidir construir ells mateixos la pau i després presentar-la als altres aliats per a la seva ratificació. En conseqüència, des del començament es va fer evident a París una clara tensió entre els principis i la pràctica.

El pilar central del pensament de Wilson, i al voltant del qual es va construir la pau, era el del «consentiment del governat». Aquest era, en part, un ideal democràtic i la democràcia es va imposar als estats europeus recentment independitzats que es van crear arran de l'enfonsament de l'Imperi Austro-hongarès. No obstant això, el sentit predominant en què Wilson i les altres potències aliades van utilitzar aquesta frase era una expressió del principi d'**autodeterminació nacional**²². Com hem comentat en la unitat anterior, al voltant del canvi de segle, les aspiracions de diversos grups nacionals a tenir una condició d'estat independent (o revisar les fronteres per a aconseguir la unificació nacional) van ser una font important de conflictes en el sistema europeu. Per descomptat, l'assassinat de l'arxiduc austríac Francesc per part dels nacionalistes iugoslaus va ser el fet que finalment va provocar l'esclat de la guerra. L'«intercanvi» de pobles d'un sobirà a un altre com a part de la política d'equilibri de poder es va considerar la causa de la guerra, i Wilson i d'altres van creure que els desitjos nacionalistes s'havien de complir per a crear una Europa estable. En altres paraules, per tal d'oferir la pau i l'estabilitat, Europa havia de crear **estats nació**. No obstant això, l'intent d'encaixar les fronteres estatals amb els límits de les poblacions naturals va estar ple de dificultats, el resultat inevitable del qual va ser la creació d'estats que tenien significatives poblacions que constituïen una minoria nacional. A més de la dificultat pràctica d'esculpir estats nació a partir de territoris amb poblacions mixtes, el principi de l'autodeterminació nacional es va enfrontar a la pressió provinent del principi de l'**interès nacional propi** amb què competia. Itàlia i França, tot i acceptar el principi d'autodeterminació, van argumentar que era necessari que aquest fos coherent amb les preocupacions nacionals entorn de l'interès nacional. En essència, les potències europees buscaven assegurar la seva seguretat, ja fos mitjançant l'expansió de les seves fronteres fins a límits geogràfics fàcilment defensables o mitjançant l'eliminació de l'amenaça d'Alemanya, ja que es culpava el militarisme prussià de la guerra. França, en particular, buscava mantenir Alemanya feble mitjançant la pèrdua de territori i els pagaments compensatoris com l'única manera de garantir la seguretat.

El principi wilsonià d'autodeterminació dels pobles era incompatible amb la manipulació de les fronteres estatals, de manera que s'eliminava un dels mecanismes clau mitjançant el qual els estats havien intentat mantenir l'estabilitat,

(22) Com a lectura complementària sobre les idees de Wilson, especialment el concepte d'autodeterminació nacional i els seus efectes en la política mundial, vegeu el relat històric de Manela (2007).

tant en el sistema d'equilibri de poder del segle XVIII com en el sistema de concert de gestió de les grans potències. La visió alternativa de Wilson per a eliminar l'amenaça de l'agressió en el sistema internacional era el principi de la **seguretat col·lectiva**, és a dir, la idea segons la qual l'agressió contra un estat s'havia de considerar com una agressió contra tots, que s'havia d'afrontar mitjançant el poder col·lectiu de tots. Així doncs, tots els estats es podrien sentir segurs i protegir els seus drets, fins i tot encara que individualment fossin febles. La consecució col·lectiva de la seguretat seria un element dissuasori tan poderós contra qualsevol agressió que aquesta quedaria eliminada de forma efectiva del sistema internacional. La seguretat col·lectiva com a idea s'ha de diferenciar de les aliances, que són compromisos d'estats concrets per a facilitar una ajuda militar o financera en circumstàncies específiques. Juntament amb les aspiracions nacionalistes frustrades, es creia que una segona causa de la guerra era el complicat sistema d'«aliances embolicades» que va arrossegar uns estats als conflictes d'altres, de manera que es va incrementar la magnitud de les disputes i el potencial destructiu. En canvi, es pretenia que la seguretat col·lectiva fos un compromís universal i general per a evitar l'agressió en qualsevol circumstància. Apel·lant l'esperit de Viena el 1815, Wilson afirmava que el que es necessitava no era un equilibri de poder, sinó un «concert de poder» per a garantir la pau i la seguretat de tots els estats. No obstant això, en el sistema de concert del segle XIX, entrar en guerra encara era considerat com un dret legítim dels estats, i el «poder concertat» de les grans potències només s'havia d'emprar en circumstàncies en què l'estabilitat del sistema, en conjunt, estigués amenaçada. La visió wilsoniana pretenia fer front a *qualsevol* agressió amb una resposta comuna aclaparadora i el seu objectiu fonamental era la pau duradora.

Institucionalment, la forma que aquest concert havia d'adoptar era una **organització internacional**, la Societat de Nacions, encarregada de promoure la pau mundial mitjançant el desarmament, la diplomàcia oberta i l'arbitratge de les disputes²³. Tot i ser un experiment nou i important en el desenvolupament de les institucions internacionals, les dificultats van destruir la Societat des del començament. La clau del funcionament del Concert d'Europa a la primera meitat del segle XIX va ser el consens entre les grans potències. Quan aquest es va trencar, també es va destruir el sistema. El 1919, mai no hi ha haver un consens entre els estats més poderosos del sistema en relació amb els principis i les institucions que haurien de definir l'ordre internacional postbèl·lic.

Encara que, conceptualment, la seguretat col·lectiva resideix en una garantia universal de pau, hi havia estats poderosos importants que no estaven presents a la Societat de Nacions. Com ja hem esmentat, les potències derrotades van quedar excloses de la conferència de pau i, inicialment, de la Societat, mentre que Rússia, que havia abandonat la guerra el 1918 després de l'ascens al poder dels bolxevics, no va ser convidada. Mentrestant, els EUA, encara que Wilson va ser l'arquitecte principal de la Societat i el defensor de la seguretat col·lectiva, van decidir no unir-se a l'organització seguint la votació del seu senat. Alemanya (que, a més d'estar exclosa de les negociacions de pau i de la

⁽²³⁾Pereira (2001), a les pàg. 331-335, aborda la creació de la Societat de Nacions i, en els capítols 14 i 15, reflexiona més àmpliament sobre el seu funcionament.

⁽²⁴⁾Sobre el fracàs de la Societat de Nacions en la consecució dels seus objectius, vegeu Pereira (2001), capítol 15. Com a lectura addicional, vegeu Carr (1940).

Lliga de Nacions, se li va exigir que acceptés la responsabilitat de la guerra i que pagués unes reparacions financeres lesives) va signar el Tractat de Versalles amb ressentiment i va definir la pau com injusta i imposada. No era l'única que va fer aquesta interpretació i, fins i tot entre els aliats, molts creien que el tractat s'havia dissenyat malament i que no feia justícia. Malgrat que la Societat de Nacions va arribar a formar-se i va funcionar durant algun temps, va ser una institució àmpliament ineficaç. En part, estava llastada per una manca de fe en el seu valor. Fins i tot els estats que hi van participar no van aconseguir adoptar la seguretat col·lectiva com a base de la pau internacional, i el vell sistema d'aliances i pactes –creat amb l'objectiu d'avançar en l'interès nacional més que en el col·lectiu– va operar en paral·lel. Una raó més de la ineficàcia de la Societat n'era el disseny institucional difús. Ja hem esmentat que un dels principis adoptats per Wilson era la igualtat dels estats. Malgrat que aquest principi es va deixar de banda en les negociacions que van donar lloc a la Societat de Nacions, aquesta estava dissenyada de manera que fos compatible amb la sobirania i la igualtat dels estats, i requeria el vot unànimе per les decisions adoptades pel Consell i l'Assemblea de la Societat. Aquest requisit d'unanimitat, afegit al fet que els estats no havien abandonat l'interès nacional com a principi motor de les seves accions, va fer que fos una tasca gairebé impossible adoptar decisions i implementar-les. Com a conseqüència, la Societat no va poder afrontar de manera efectiva una successió de crisis que va portar a la Segona Guerra Mundial²⁴.

4.2. El sistema d'organització internacional de les Nacions

Unides: responsabilitats especials i prevalença del dret sobre la força

La visió del sistema internacional que tenia Wilson, institucionalitzada a la Societat malgrat les reserves i els rebutjos dels estats poderosos, estava carregada d'inconsistències i idealisme. No van trigar a manifestar-se els problemes del sistema wilsonià. Hitler va explotar el principi d'autodeterminació nacional i va enarborar la causa de la unitat nacional alemanya per a justificar la seva ane-xió d'Àustria i dels Sudets (una zona predominantment alemanya de Txecoslovàquia). Finalment, la Societat no va aconseguir complir la seva funció com a organització per a la seguretat col·lectiva i les agressions de l'Alemanya nazi i la Itàlia feixista es van produir sense traves. En una generació, el món tornava a estar en guerra en un conflicte industrialitzat fins i tot més mortífer, durant el qual l'Alemanya de Hitler va estendre el principi d'autodeterminació nacional i l'homogeneïtat ètnica que d'aquest es desprenia, fins a la conclusió patològica i genocida.

Sovint es considera que la Segona Guerra Mundial va ser una extensió de la primera; la «pau» dels anys intermedis seria merament un cessament temporal de les hostilitats. Si la Segona Guerra Mundial va ser una expressió de les mateixes dinàmiques i reivindicacions que la primera, també hi va haver importants elements de continuïtat entre el sistema wilsonià d'entre guerres i l'ordre internacional que els líders van concebre per a la política internacional

posterior a la Segona Guerra Mundial. Les Declaracions de Moscou de 1943, signades per les quatre grans potències aliades, Gran Bretanya, Xina, Rússia i els EUA, apel·laven a la creació d'una «organització internacional general basada en el principi d'igualtat de la sobirania de tots els estats amants de la pau», amb l'objectiu de mantenir «la pau i la seguretat internacionals». Els horrors de la Segona Guerra Mundial van reafirmar la creença que la guerra no tenia un lloc legítim en el sistema internacional i que l'agressió s'havia de declarar il·legal. Mentrestant, el fiasco de la Societat de Nacions no va desacreditar la idea que una institució internacional formal fos necessària per a mantenir l'ordre en les relacions internacionals i per a promoure la cooperació entre els estats. Tots consideraven que el tractat de pau de 1919 havia estat una pau mal construïda, en lloc de veure-ho com un fracàs a causa de la fe en l'organització internacional.

L'expressió «igualtat sobirana» de les Declaracions de Moscou, encara que deliberadament ambigua en el seu significat, invocava l'autonomia i la igualtat dels estats, i la retòrica de les potències aliades relatives al final de la guerra estava plena de suggeriments respecte al fet que era crucial per a l'ordre postbèl·lic que els estats petits ocupessin un lloc equivalent. Això contrastava amb la idea que els forts havien de dominar els febles, una filosofia que es va atribuir a l'eix de les potències i que es va associar a l'agressió i a la guerra. No obstant això, simultàniament, el president nord-americà Franklin D. Roosevelt va afirmar que el sistema internacional necessitava que Gran Bretanya, Xina, Rússia i els EUA actuessin com «quatre policies» que garantissin la pau i l'estabilitat.

Al segle XIX i al començament del XX, el **dret internacional** es va convertir cada vegada més en un aspecte destacat del pensament acadèmic i diplomàtic, i el principi fonamental en què es basava aquest dret era la sobirania dels estats. Com a entitats sobiranes, els estats es consideraven autònoms i independents, i un corollari necessari d'aquesta idea és que els estats no estan subjectes a cap autoritat superior. Aquest pensament va constituir un trencaclosques per als arquitectes de l'ordre internacional de la postguerra, ja que la nova organització internacional s'havia de basar en els principis del dret internacional (el sistema internacional s'havia d'organitzar d'acord amb la prevalença del dret sobre la força), però també havia d'aprendre dels errors de la Societat de Nacions i dur a terme un manteniment efectiu de la pau. Com podien els estats ser sobirans i iguals i, al mateix temps, estar vigilats de forma efectiva per les grans potències? Els historiadors i els juristes internacionals discrepen respecte a com es va resoldre el problema, ja que alguns veuen les Nacions Unides com una expressió del principi d'igualtat sobirana, mentre que d'altres consideren que són la institucionalització de l'hegemonia de les grans potències²⁵.

⁽²⁵⁾Pereira (2001), en el capítol 21, revisa els principis, les estructures i el funcionament del sistema de les Nacions Unides.

A semblança del Concert d'Europa i de la Conferència de Pau de París, hi va haver un corrent important de gestió de les grans potències tant en el procés pel qual es van crear les Nacions Unides com en el disseny de la mateixa institució. La impossibilitat d'aconseguir l'acord i la participació de les grans

potències a la Societat de Nacions va menyscabar el projecte des del seu començament i es va reconèixer que les Nacions Unides només serien efectives si comptaven amb el suport de Gran Bretanya, Xina, Rússia i EUA. En conseqüència, els trets principals de la pau (i de l'organització de les Nacions Unides) van ser negociats exclusivament entre aquestes quatre potències en diverses conferències celebrades durant la guerra, entre les quals cal destacar les de Moscou (1941), Dumbarton Oaks (1944) i Yalta (1944). A més, com és ben sabut, l'òrgan decisor principal de les Nacions Unides, el Consell de Seguretat, està format per cinc membres permanents –Gran Bretanya, Xina, França, Rússia i els EUA– que tenen dret a vetar qualsevol proposta substantiva feta al Consell. Els altres deu membres (anteriorment, sis) són elegits per l'Assemblea General de les Nacions Unides per períodes de dos anys i no tenen dret a veto. Així doncs, aquesta organització institucionalitza clarament la preeminència dels estats que, el 1945, es consideraven grans potències.

No obstant això, en comparació de la pau construïda a Viena el 1815 o la de París el 1919, la creació de les Nacions Unides es va caracteritzar per una sensibilitat molt més gran cap als drets i interessos de les potències menors. Malgrat que els plans inicials per a la creació de l'organització van ser ideats únicament per les grans potències, tots els estats aliats es van reunir a San Francisco el 1945 per a debatre i votar les disposicions, i es necessitava una majoria de dos terços per a aprovar les propostes. Per descomptat, les grans potències podien influir en el vot d'altres estats de diverses maneres, especialment mitjançant el fet que per a garantir l'efectivitat de qualsevol organització futura es necessitava la participació de les potències principals. Però la necessitat d'assegurar l'aprovació de tots els aliats va limitar l'abast de la legalització del poder material dels «quatre policies²⁶». En els debats de San Francisco, els estats convidats van fer palesa la seva creença que la igualtat sobirana era un principi fonamental de les relacions internacionals, que s'havia de respectar en el sistema internacional de la postguerra. No obstant això, també van reconèixer que eren els estats amb més potència material els que assumirien la càrrega principal del manteniment de la pau i la seguretat internacional. Com a tals, estaven desitjosos d'atorgar a les grans potències una responsabilitat especial per al funcionament de les Nacions Unides i, per tant, un poder especial en forma de veto. Encara que el disseny del Consell de Seguretat té clars ressos de la gestió de les grans potències, el fet que els estats petits i mitjans tinguessin l'oportunitat de debatre, proposar canvis i votar a propòsit de la Carta de les Nacions Unides (i aquests estats van deixar clar a San Francisco que aquest procés democràtic era important per a donar el seu consentiment per a la creació de l'organització) és un punt important de partida des d'aquest principi. Així doncs, els principis subjacents de l'acord de creació del sistema de les Nacions Unides eren una combinació de la igualtat dels estats i de la **responsabilitat especial de les grans potències**, més que la gestió²⁷.

(26) L'Assemblea General, per exemple, opera amb el principi d'un estat, un vot, en lloc del vot ponderat en funció de la grandària o de la contribució financera.

(27) Respecte a la relació entre els principis d'igualtat sobirana i la gestió d'una gran potència, vegeu Simpson (2004).

El Consell de Seguretat era, i segueix sent, l'òrgan de les Nacions Unides més clarament dominat per les grans potències i el que més es va paraitzar quan la cooperació entre les grans potències va quedar suplantada ràpidament per la rivalitat de les superpotències dels anys següents a la guerra. Durant els primers quaranta-cinc anys d'existència de les Nacions Unides, el sistema internacional va estar dominat per la Guerra Freda, amb els blocs d'aliances que l'acompanyaven, les guerres indirectes i la dissuasió nuclear.

Tot i que la Carta de les Nacions Unides advoca perquè les relacions entre els estats es basin en «el respecte del principi de la igualtat de drets i en l'autodeterminació dels pobles», els estats presents a San Francisco no van qüestionar la institució de l'imperi. No obstant això, la veu del «tercer món» es va sentir cada vegada més a les Nacions Unides amb la independència de nombroses antigues colònies després de la Segona Guerra Mundial. Amb la seva àmplia defensa de la independència durant els debats de les Nacions Unides sobre els drets humans, els estats recentment independitzats d'Àsia, Àfrica i Orient Mitjà van qüestionar amb èxit l'afirmació conservadora que era necessària la «tutela» de les potències establertes abans que els pobles colonials estiguessin preparats per a la independència. El 1960, l'Assemblea General de les Nacions Unides va adoptar la *Declaració sobre la concessió de la independència als països i pobles colonials*, que declarava que «la inadequació de la preparació política, econòmica, social o educativa mai no ha de servir com a pretext per a retardar la independència». La declaració assenyalava el final de l'imperialisme com una institució de les relacions internacionals, donava lloc a una successió de nous actors postcolonials i, per primera vegada, feia de la sobirania el principi motor d'un sistema d'estats veritablement global²⁸.

⁽²⁸⁾El paper de les Nacions Unides en la descolonització es tracta a Pereira (2001), pàg. 488-91.

Lectures obligatòries

J. C. Pereira (coord.) (2001). *La historia de las relaciones internacionales*. Barcelona: Editorial Ariel.

Capítol 14. «La paz de París y la configuración del nuevo sistema internacional».

Aquest capítol se centra en l'intent, dut a terme a la Conferència de Pau de París, de transformar la naturalesa del sistema internacional i el caràcter de la política internacional. El capítol recull el desig d'anar més enllà de l'equilibri de poder posant èmfasi en la cooperació mitjançant l'organització internacional, alhora que detalla les dificultats i contradiccions que van afectar aquest esforç.

Capítol 15. «La paz ilusoria: la seguridad colectiva en los años veinte».

Aquest capítol es refereix a les diverses tensions i crisis que va patir el sistema internacional en la dècada de 1920. Detalla l'amalgama de grans aspiracions per a la pau i la seguretat col·lectives amb les polítiques econòmiques i diplomàtiques que van promoure el creixement nacional mentre Europa derivava cap a un altre esclat de guerra total.

Capítol 21. «El nuevo orden internacional, 1945-1989».

Aquest capítol examina diversos aspectes de la principal organització internacional creada al final de la Segona Guerra Mundial per a garantir la pau i la seguretat, les Nacions Unides. Se centra en el període que va des de la seva creació, el 1945, fins al final de la Guerra Freda, el 1991, i aborda els principis d'acord amb què es va crear, la seva estructura i com va funcionar durant aquest període en una sèrie d'àmbits problemàtics.

Lectures complementàries

E. H. Carr (1940). *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. Londres: Macmillan and Co. Limited.

Un text clàssic de les RI realitzat per un historiador que també va ser diplomàtic (amb el servei exterior britànic) i catedràtic de relacions internacionals. Aquest llibre és una crítica aguda de l'«utopisme» que va afectar el pensament internacional després de la Primera Guerra Mundial.

E. Manela (2007). *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.

Una exploració històrica de les idees de Woodrow Wilson i la seva influència no solament en la Conferència de Pau de París, sinó també les seves ramificacions a les aspiracions nacionalistes de fora d'Europa que van donar peu a una onada de descolonització a mitjan segle XX.

G. Simpson (2004). *Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order*. Cambridge: Cambridge University Press.

Aquest llibre combina el dret internacional, les relacions internacionals i la història per a analitzar com un sistema internacional suposadament basat en la igualtat sobirana també ha acomodat elements d'estratificació en forma de grans potències i estats pària, o «criminals». Entre els estudis de cas que revisa el llibre, hi ha la creació de les Nacions Unides a la conferència de San Francisco.

5. El segle XXI. Des de la fi de la Guerra Freda (1989) fins al present

Quan el secretari general de l'URSS, Mikhail Gorbtxov, va canviar la direcció del país a les acaballes dels anys vuitanta amb l'aplicació de reformes internes i el final de l'antagonisme que havia caracteritzat les relacions soviètiques amb Occident des de la fi de la Segona Guerra Mundial, va tornar a sorgir un optimisme respecte al fet que l'ordre internacional creat el 1945, lligat de mans per la rivalitat de la Guerra Freda, podria finalment funcionar tal com s'havia previst. En un discurs a l'Assemblea General de les Nacions Unides el 1988, Gorbtxov va dibuixar una visió d'un «nou ordre mundial» amb unes Nacions Unides enfortides, una economia mundial integrada i una cooperació de superpotències per a resoldre els problemes globals. El sistema internacional del discurs de Gorbtxov deixaria d'estar definit pels conflictes ideològics i les guerres indirectes per a passar a estar dominat per la pau, la tolerància i la democràcia. En resum, els principis que Gorbtxov va exposar com la base de l'ordre internacional eren de caràcter àmpliament liberal: la **cooperació multilateral** i el **respecte al dret internacional** institucionalitzats en **organitzacions internacionals formals**.

5.1. El «nou ordre mundial» posterior a la Guerra Freda: triomf liberal i unipolaritat

L'ordre posterior a la Guerra Freda va tenir un començament prometedor el 1990 quan la resposta internacional a la invasió de Kuwait per part de l'Iraq de Saddam Hussein va reflectir la retòrica de Gorbtxov de dos anys abans. Quan es va discutir la crisi del golf Pèrsic, el mateix president nord-americà George W. Bush va usar repetidament l'expressió «nou ordre mundial» per a referir-se a la transformació de la política internacional en un sistema basat en l'estat de dret i en la no agressió, un ordre possible gràcies a la «nova coalició» entre els EUA i la URSS. El Consell de Seguretat de les Nacions Unides va respondre a l'annexió amb sancions a Iraq i l'exigència de la retirada de les seves tropes. Després de l'incompliment d'Iraq, el Consell de Seguretat va aprovar la Resolució 678 que establí com a data límit per a la retirada el 15 de gener de 1991, després de la qual els estats estarien autoritzats a utilitzar «tots els mitjans necessaris» per a forçar la sortida de Kuwait de les tropes iraquianes. La invasió de Kuwait va ser una dura prova per al nou ordre mundial i la Resolució 678 era la primera ocasió en què el Consell de Seguretat autoritzava l'ús de la força com a resposta a la violació de la pau i la seguretat internacionals des de la guerra de Corea de 1950 (que va ser possible perquè, en aquesta època, l'URSS boicotejava les Nacions Unides). El 17 de gener de 1991, els

EUA van encapçalar una coalició de trenta-cinc estats en l'operació Tempesta del Desert, amb què, mitjançant bombardejos aeris i navals i una ofensiva per terra, es va aconseguir treure les tropes iraquianes del territori kuwaitià.

Si el que, des de llavors, s'ha conegut com la Primera Guerra del Golf era el naixement d'un nou ordre mundial, quines eren les característiques d'aquest ordre? Els comentaristes contemporanis i els historiadors posteriors difereixen respecte al que representava la coalició contra Saddam Hussein. Era l'expressió llargament esperada de l'ordre latent mundial liberal de 1945, basat en el multilateralisme i en el respecte del dret internacional²⁹? O va ser el primer acte assertiu d'una nova era d'unipolaritat, amb l'hegemonia dels EUA reemplaçant la bipolaritat de la Guerra Freda? El relat històric suggereix que l'ordre internacional posterior a la Guerra Freda no es pot definir fàcilment com el triomf de l'estat de dret ni com el domini sense límits dels EUA. No obstant això, el dret internacional i el poder dels EUA han estat aspectes destacats de l'era posterior a la Guerra Freda³⁰.

⁽²⁹⁾ Els principis consegüents com ara el respecte a la sobirania, la no agressió i la protecció dels drets humans.

⁽³⁰⁾ El poder dels EUA i el seu lloc en l'ordre internacional posterior a la Guerra Freda es tracta a Lundestad (2014). Com a lectura complementària, vegeu Ikenberry (2009).

La ràpida desintegració de l'URSS, que a finals de 1991 havia deixat d'existir i va ser substituïda per quinze nous estats sobirans, va sorprendre tant a diplomàtics com a observadors. Gairebé ningú a Occident no havia predit que la Unió Soviètica estigués a punt de desplomar-se i va ser, fins i tot, més xocant que es produís de manera tan pacífica. No hi havia antecedents històrics que un imperi es dissolgués sense que el règim intentés reprimir de forma violenta les crides a la independència. Davant de la victòria occidental a la Guerra Freda i, a més, sense haver disparat cap tret, hi predominava un ambient de triomfalisme liberal. Hi havia el sentiment que els valors liberals –tal com els representaven les Nacions Unides i el dret internacional– i l'hegemonia benigna dels EUA podrien formar ara la base per a un ordre global progressiu.

5.2. Les guerres iugoslaves i la Unió Europea: integració i fragmentació en un sistema globalitzat

Si la dissolució pacífica de la Unió Soviètica va donar peu a l'optimisme liberal, els esdeveniments dels Balcans en els anys noranta van constituir un recordatori sagnant que la caiguda del comunisme no garantia un futur liberal i estable per al sistema internacional. Després de la mort del líder Tito, el 1980, i en el context de la desaparició de la fe en els ideals comunistes, el 1990 Iugoslàvia es va enfrontar en una crisi de legitimitat i a una lluita de poder entre els líders de les diverses repúbliques que la conformaven. Quan el comunisme a Europa va entrar en una etapa de crisi, en lloc d'abraçar la democràcia liberal –com havien fet molts a la Unió Soviètica– els polítics de les repúbliques iugoslaves van explotar el potencial populista del nacionalisme ètnic a fi de reforçar el seu poder i justificar-ne les demandes irredemptistes. Quan les declaracions d'independència d'Eslovènia i Croàcia van iniciar el conflicte a Iugoslàvia, el nacionalisme –com a la Segona Guerra Mundial– es va dur a l'extrem més mor-

⁽³¹⁾ Les guerres iugoslaves es tracten a Judt (2006).

tífer. En territoris amb poblacions minoritàries significatives es va generalitzar la «neteja ètnica», l'eufemisme utilitzat per a designar l'assassinat i l'expulsió forçada de pobles³¹.

Les guerres iugoslaves van ser un emblema del que s'ha considerat un canvi en la forma predominant de violència organitzada en el sistema internacional. Molts observadors han afirmat que, des del final de la Guerra Freda i en el context de la globalització, la naturalesa de la guerra ha patit canvis importants i detallen un seguit de diferències importants que han caracteritzat el conflicte bèl·lic en el període modern. Com hem esmentat en les unitats 1 i 2, amb freqüència anar a la guerra i crear estats s'ha considerat com dos processos íntimament lligats: van ser els intents dels primers governants de generar els recursos necessaris per a realitzar guerres el que va portar al desenvolupament d'un estat d'organització central, racional i burocràtic. Mitjançant aquests processos, les diferències entre les esferes pública i privada (és a dir, entre l'estat i el no estat), entre l'intern i l'extern (és a dir, les fronteres), entre l'econòmic i el polític, el civil i el militar, i entre la guerra i la pau, van quedar clarament definides. Des del final de la Guerra Freda, es diu que el conflicte armat difumina els límits d'aquestes dicotomies. Es poden identificar mitjançant aspectes com ara la participació d'actors no estatals (per exemple, tropes irregulars i mercenaris), l'extracció de recursos per a beneficis privats i el prendre deliberadament els no combatents com a objectiu.

Aquests conflictes –també anomenats, entre d'altres, «noves guerres», «guerres híbrides», «guerres postmodernes» i «conflicte armat irregular»– s'entenen com a productes de la desintegració de l'estat i de l'erosió de les fonts d'autoritat tradicionals associades a la globalització. S'afirma que la globalització ha produït una major integració i interconnectivitat, però, al mateix temps, també comporta una dinàmica de dislocació i fragmentació³². Per tant, el conflicte armat «postmodern» es considera com el fruit de processos molt més profunds d'erosió de l'autonomia i l'autoritat de l'estat i que s'expressen de múltiples maneres. Mentre que alguns qüestionaments de l'autoritat de l'estat al segle XXI han nascut de dins –com en el cas de la delinqüència organitzada i altres actors privats (o semiprivats) que participen en el conflicte armat– altres procedeixen de «dalt», amb elements d'autoritat supranacional en el sistema internacional. L'exemple més xocant d'això ha estat el desenvolupament de la Unió Europea (UE). Encara que les organitzacions internacionals formals, com ara les Nacions Unides, han estat una característica destacada de les relacions internacionals des de 1945, majoritàriament han estat de caràcter intergovernamental i impliquen la cooperació multilateral entre els estats, alhora que mantenen la sobirania dels seus membres. En canvi, la Unió Europea ha establert elements destacats de sobirania «compartida». La UE té competència per a legislar en una sèrie d'àmbits diferents, com, per exemple, la política mediambiental o el mercat únic europeu, amb legislació aprovada per una majoria qualificada, en lloc de per unanimitat. Per tant, els estats no tenen dret a veto i, d'acord amb la seva condició de membres, estan obligats a actuar d'acord

(32) Per a aprofundir en la relació entre els processos de globalització i les formes de violència organitzada, vegeu Kaldor (1999).

(33) Cal precisar, però, que es requereix unanimitat en el Consell de la Unió Europea per a decisions en matèria de seguretat i política exterior. La naturalesa de la UE com a actor global es tracta a Pereira (2001), capítol 30.

amb la legislació aprovada. La UE també té una política exterior i de seguretat comuna i s'ha convertit en un actor important de les relacions internacionals per si mateix, diferent dels seus estats membres³³.

Malgrat que el desenvolupament provisional de l'autoritat supranacional ha estat una evolució important del sistema internacional, el costat més fosc del sistema d'estats globalitzats potser hagi destacat més en les dècades posteriors a la Guerra Freda. Tot i l'optimisme liberal que va seguir la «victòria» d'Occident en aquesta lluita ideològica, els anys noranta també van presentar opcions i reptes poc envejables per als estats del «nou ordre mundial». Si l'autorització de les Nacions Unides de l'ús de la força per a treure les tropes iraquianes de Kuwait va suposar un canvi radical de la política del Consell de Seguretat de la Guerra Freda, també va representar un cas fàcil d'intervenció multilateral. Un exemple clar d'un estat que trencava la norma de no agressió en una regió evidentment important per a la comunitat internacional i sense un xoc d'interessos entre els cinc membres permanents del Consell de Seguretat. Per contra, les guerres iugoslaves van ser més típiques del conflicte armat dels anys noranta. No estava clar si el conflicte era internacional o intern, ja que Eslovènia i Croàcia havien declarat la independència el 1991, però la violència es va donar dins de les fronteres de Iugoslàvia, fins llavors un estat sobirà. També hi va haver violència i atrocitats comeses per tots els bàndols dels conflictes i no sempre estava clar si els que perpetraven aquesta violència actuaven sota el control efectiu de les autoritats estatals. L'única cosa evident era la situació increïblement complicada i ambigua per la qual els civils es van convertir en objecte de la violència, i també es van produir violacions dels drets humans que col·locaven la comunitat internacional davant el dilema de si havia d'intervenir en aquestes guerres. I, si ho feia, de quina manera.

La resposta internacional a les guerres iugoslaves va ser un relat barrejat de multilateralisme i respecte al dret internacional, i també l'afirmació del poder dels EUA. Inicialment, la resposta a la violència va venir de les Nacions Unides. Entre d'altres accions, aquesta organització va enviar forces de manteniment de la pau a Croàcia i Bòsnia i Hercegovina, i, el 1993, va crear el Tribunal Penal Internacional de l'Antiga Iugoslàvia per a perseguir els crims de guerra perpetrats durant els conflictes. No obstant això, els esforços de les Nacions Unides van demostrar ser penosament incapaços d'aturar la violència, fet que es va comprovar tràgicament a la ciutat bosniana d'Srebrenica –en teoria una «zona segura» sota la protecció de les Nacions Unides– on set mil homes i nens van ser massacrats. Seguint una pauta que s'ha anat repetint en nombroses ocasions en el Consell de Seguretat des del final de la Guerra Freda, Xina i Rússia es van oposar a les propostes dels EUA per a autoritzar la intervenció militar. Amb el Consell de Seguretat paralitzat un cop més, no hi havia base jurídica per a utilitzar la força per a acabar amb els conflictes i les violacions dels drets humans. No obstant això, el 1999, en resposta a l'assassinat de civils albanokosovars per part de l'exèrcit serbi, l'OTAN, sota el lideratge dels EUA, va llançar una campanya d'atacs aeris per a forçar la retirada de les tropes sèrbies de Kosovo. Malgrat que els EUA havien intentat utilitzar mitjans diplomàtics

per a aturar la violència i, tot i haver justificat la intervenció jurídicament, l'operació de l'OTAN a Kosovo es va considerar en gran part com a «il·legal però legítima», tal com ho va formular l'informe de la Comissió Internacional Independent de Kosovo.

Malauradament, les guerres iugoslaves no van ser un esdeveniment excepcional i el període posterior a la Guerra Freda ha generat repetidament casos de dilema legal i moral, ja que la comunitat internacional s'ha vist forçada a sospesar el compromís jurídic de no interferir en els assumptes interns d'altres estats –ratificat a la Carta de les Nacions Unides– contra el compromís moral de defensar els drets humans. La resposta dels estats al dilema de la intervenció humanitària ha variat d'un cas a un altre i, encara que la comunitat internacional del segle XXI ha mostrat voluntat d'acceptar que hi ha límits sobre el que els estats sobirans poden fer a les seves poblacions –per exemple, mitjançant l'articulació del principi de **responsabilitat de la protecció**– la manca d'un consens del Consell de Seguretat en aquests conflictes –juntament amb una reticència freqüent per part dels estats a arriscar la vida dels seus soldats i gastar diners rescatant persones en llocs llunyans– ha obstaculitzat repetidament l'acció internacional per a evitar atrocitats.

L'expressió «il·legal però legítima» emmarca l'ambivalència dels principis que han definit l'ordre internacional al segle XXI. La legalitat ha seguit sent un principi important que estructura el comportament internacional, però, en canvi, els estats s'han mostrat, en ocasions, desitjosos de forçar la legalitat fins a gairebé trencar-la o trencar-la del tot, com per exemple amb la invasió de l'Iraq el 2003 dirigida pels EUA o l'annexió russa de Crimea el 2014. En un sistema internacional contemporani en què l'autoritat sobirana és qüestionada per nombrosos aspectes de la política mundial (per exemple, les normes de drets humans, l'autoritat supranacional i les fonts transnacionals d'inestabilitat, com ara les xarxes terroristes i el canvi climàtic), la forma com els estats decideixen expressar el seu poder, d'acord amb uns principis i mitjançant unes institucions, seguiran definint les relacions internacionals de manera important.

Lectures obligatòries

G. Lundestad (ed.) (2013). *International Relations since the End of the Cold War: New and Old Dimensions*. Oxford: Oxford University Press.

Capítol 1. «La estructura en evolució de la política mundial, 1991-2011».

Aquest capítol examina una sèrie d'esdeveniments importants que han caracteritzat la política internacional en l'era posterior a la Guerra Freda. Entre les tendències que recull, figuren l'ascens dels EUA en una posició de domini sense precedents en el sistema internacional i els reptes que ha afrontat, el creixent protagonisme de les organitzacions regionals, i també les pràctiques canviants en relació amb la sobirania i la norma de no intervenció.

T. Judt (2006). *Postguerra. Una historia de Europa desde 1945*. Madrid: Taurus.

Capítol 21. «La hora de la verdad» (pàg. 665-685).

Aquesta història d'Europa recull una gran quantitat de material que comença amb la reconstrucció de la postguerra de 1945. El capítol seleccionat com a lectura obligatòria

aborda la ruptura de Iugoslàvia i la resposta de la comunitat internacional a la violència generalitzada que va provocar.

J. C. Pereira (coord.) (2001). *La historia de las relaciones internacionales*. Barcelona: Editorial Ariel.

Capítol 30. «La Unión Europea como actor global: de Maastricht a Lisboa».

Aquest capítol analitza el creixement de la Unió Europea com un actor important de les relacions internacionals en diverses fases, començant pel Tractat de Maastricht, signat el 1992, per a arribar al Tractat de Lisboa, signat el 2007. També estudia l'expansió de la UE a l'Europa central i oriental, i la seva possible futura ampliació.

Lectures complementàries

G. J. Ikenberry (2009). «Liberal Internationalism 3.0: America and the Dilemmas of Liberal World Order». *Perspectives on Politics* (vol. 7, núm. 1, pàg. 71-87).

Aquest article examina els tres models d'«ordre internacional liberal», creats el 1919, 1945 i al final de la Guerra Freda, i el paper del poder dels EUA en la seva creació i funcionament.

M. Kaldor (1999). *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Stanford / Califòrnia: Stanford University Press.

Un llibre molt influent que argumenta que tal com entenem la naturalesa de la guerra en el context de la globalització s'ha convertit en anacrònic, ja que s'han trencat les distincions com la que es feia entre les campanyes militars i el crim organitzat.

Resum

Aquesta guia ofereix un context addicional a les lectures obligatòries de l'assignatura i pretén donar coherència al material introduint els estudiants en alguns corrents importants de desenvolupament i transformació del sistema internacional modern. Amb aquest propòsit, hem detallat una sèrie de formes que el sistema internacional ha adoptat al llarg dels últims quatre segles. A continuació, resumirem aquestes etapes i subratllem algunes de les seves característiques principals.

Dinasticisme (1618-1713)

Malgrat que el segle XVII va ser, sens dubte, un període important en el desenvolupament de l'«estat» com a entitat independent i organitzada centralment, les unitats polítiques que poblaven Europa al segle XVII estaven molt allunyades dels estats de la política internacional contemporània. Un dels principis definitoris de l'Europa del segle XVII va ser que l'autoritat política (o el dret a governar) es derivava dels drets dinàstics i, per tant, és anacrònic parlar de països –com ara «Espanya» o «Itàlia»– com a actors de la política internacional d'aquesta època. En lloc d'això, els llinatges de famílies nobles, o cases, amb què s'atorgaven els drets i les possessions constituïen els actors polítics principals de les «relacions internacionals». En aquesta línia, els naixements, defuncions i matrimonis, a més de les guerres que sovint els acompanyaven, conformaven gran part de la substància de la política europea.

Nota

Literalment, parlar de *relacions internacionals* al segle XVII també és un anacronisme, ja que el sentiment nacional en aquella època no era una ideologia política important.

Raó d'estat (1713-1815)

A mesura que el control i l'autoritat es van anar concentrant, de manera creixent, en unitats polítiques organitzades centralment, va anar guanyant importància el concepte d'«estat» com una entitat independent tant del seu dirigent (o governant) com de la seva població. Juntament amb aquest sorgiment de l'estat com un actor autònom (o «sobirà»), també va augmentar la creença que la política s'havia de dirigir amb el propòsit de promoure els interessos de l'estat (*raison d'état*), en lloc de fer-ho d'acord amb la moral cristiana o amb els costums i tradicions dinàstiques. Aquest període també va presenciar la preeminència del principi pel qual no s'havia de permetre que un únic Estat es tornés tan poderós que amenacés la independència de la resta i, per tant, la importància de l'equilibri de poder com una institució de les relacions europees. Tant la guerra com, cada vegada més, les relacions diplomàtiques entre els estats eren institucions assistents destacades que donaven suport als principis de la raó d'estat i de l'equilibri de poder.

El sistema de concert (1815 - c. 1853)

Seguint l'amenaça d'hegemonia que s'acostava a tot Europa sota la forma d'explotació per part de Napoleó del sentiment nacional francès al servei de la guerra agressiva, el principi dominant de la política europea del començament del segle XIX era el de la gestió cooperativa dels assumptes internacionals per part de les grans potències (institucionalitzada en «congressos» periòdics). Encara que l'estabilitat –el «repòs» d'Europa– va ser un objectiu important que va animar el sistema de concert, per als estats de l'època això no va significar la pau absoluta, ja que la guerra se seguia considerant com un mitjà legítim per aconseguir els interessos de l'estat.

Nacionalisme competitiu (c. 1853-1914)

Malgrat que els aristòcrates principals dels estats europeus van intentar suprimir l'expansió del sentiment nacionalista a Europa, els ideals de la Revolució Francesa (1789) havien generat una força política que va seguir florint a tot el continent. A mesura que es va anar degradant la cooperació entre les grans potències, a mitjan segle XIX hi va haver un equilibri de poder competitiu –caracteritzat per una xarxa canviant d'aliances al servei del creixement nacional més que de l'estabilitat europea– que va definir cada vegada més la naturalesa de la política europea. La institució de l'imperialisme va ser una expressió d'aquest nacionalisme i va emmarcar gran part de les interaccions entre els estats europeus i la resta del món que es van donar al segle XIX.

Sistema wilsonià (1919-1945)

El període entre guerres es va caracteritzar per una barreja contradictòria de grans ideals i la continuació del nacionalisme competitiu que va culminar amb la Primera Guerra Mundial. Els ideals de pau (aconseguida per mitjà de la seguretat col·lectiva), la igualtat dels estats i l'autodeterminació nacional s'havien de garantir mitjançant una organització internacional formal, la Societat de Nacions. No obstant això, aquests principis van quedar fortament minats per la resistència de les aliances, l'imperialisme i, finalment, l'agressió militar com a característiques de les relacions entre els estats.

Les Nacions Unides durant la Guerra Freda (1945 - c. 1989)

Tot i la incapacitat desastrosa de la Societat de Nacions per a evitar una gran guerra, el 1945, els estats, novament, van creure en la diplomàcia multilateral i van instituir l'organització de les Nacions Unides com un mitjà per aconseguir el respecte de la sobirania estatal i del dret internacional. Tot i que la igualtat sobirana era un principi fundacional subjacent a les Nacions Unides, també es va acceptar com a legítim que els estats més poderosos del sistema tinguessin una major responsabilitat en el manteniment de la pau i la seguretat, per la qual cosa els van atorgar més drets en aquest àmbit. Si bé les Nacions Unides eren un fòrum mitjançant el qual es van donar alguns desenvolupaments importants en les relacions internacionals, –per exemple, la independència dels

pobles colonials i l'articulació dels drets humans fonamentals– en l'esfera de la pau i la seguretat la rivalitat de la Guerra Freda que va dividir el món en blocs ideològics enfrontats, de fet, va deixar l'organització incapacitada.

Liberal (c. 1989 fins al present)

Com a conseqüència del final de la Guerra Freda i de la caiguda de la Unió Soviètica, el renovat optimisme abundava en el fet que els principis àmpliament liberals subjacents a gran part del sistema de les Nacions Unides finalment funcionarien i que les organitzacions internacionals serien conscients del seu potencial com a fòrums del multilateralisme efectiu per a preservar la pau, la sobirania i l'estat de dret. Des de 1989 es van produir diversos esdeveniments que van llançar certs dubtes sobre aquesta visió de l'ordre mundial. D'una banda, la creixent importància dels elements del supranacionalisme – la majoria clarament expressats a la Unió Europea– ha portat moltes persones a assenyalar una erosió o superació de la sobirania estatal com a principi organitzatiu fonamental dels nivells internacionals. D'altra banda, més fosca, s'han identificat diverses amenaces cap als principis liberals que suposadament van triomfar en la Guerra Freda, entre els quals hi ha la caiguda freqüent de l'autoritat i l'ordre en els estats «fallits» i «febles», l'augment dels poders emergents (especialment Xina) que no encarnen els principis democràtics liberals i, irònicament, l'afirmació de poder sense límits dels EUA en un sistema dominat per una única superpotència.

Els acadèmics de les RI han definit totes aquestes iteracions del sistema internacional com organitzades d'acord amb el principi de sobirania estatal. No obstant això, com hem vist, estan travessades per corrents importants de canvi. El relat del desenvolupament de les relacions internacionals que hem elaborat aquí no s'ha d'interpretar com a definitiu. Tot estudi històric implica, necessàriament, una selectivitat i una simplificació, i també escollir què s'ha de destacar i què cal ometre o donar per entès. Aquí ens hem centrat en els principis i les institucions de períodes concrets, i en els esdeveniments que van donar peu al seu desenvolupament. No obstant això, hem d'assenyalar novament que adoptem aquest enfocament per a apropar l'estudiant a aspectes de la història de les relacions internacionals que han estat importants en aquesta disciplina, i també per a oferir un grau de claredat i coherència analítiques en una àmplia franja de la història internacional.

L'estudiant sempre ha de tenir en compte, tant en aquesta assignatura com en general, que el que es considera històricament important és una funció dels propòsits de l'historiador. La història de les relacions internacionals es podria escriure d'infinites maneres i el compromís crític amb les qüestions rellevants està en el nucli de l'anàlisi i del debat històric. Aquesta assignatura no pretén presentar una història global de les relacions internacionals, sinó donar als estudiants els fonaments del coneixement històric per a poder assolir una apreciació més profunda d'alguns dels eixos principals del debat en la

disciplina de les RI. També subratlla alguns punts de contrast i comparació per mitjà dels períodes històrics i dona un punt de partida perquè els estudiants puguin desenvolupar millor la seva comprensió d'àrees d'interès particular.

Bibliografia

Bergin, J. (coord.) (2002). *El siglo XVII: Europa, 1598-1715*. Barcelona: Crítica (Col. «Historia de Europa Oxford»).

Blanning, Timothy C. W. (coord.) (2002a). *El siglo XVIII: Europa 1688-1815*. E. Omar Rodríguez (traductor). Barcelona: Crítica (Col. «Historia de Europa Oxford»).

Blanning, Timothy C. W. (coord.) (2002b). *El siglo XIX: Europa 1789-1914*. M. García Garmilla (traductora). Barcelona: Crítica (Col. «Historia de Europa Oxford»).

Buzan, B.; Lawson, G. (2015). *The Global Transformation: History, Modernity and the Making of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Carr, E. H. (1940). *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. Londres: Macmillan and Co. Limited.

Croxtan, D. (1999). «The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty». *The International History Review* (vol. 21, núm. 3, pàg. 569-591).

Ikenberry, G. J. (2009). «Liberal Internationalism 3.0: America and the Dilemmas of Liberal World Order». *Perspectives on Politics* (vol. 7, núm. 1, pàg. 71-87).

Jackson, R. (2007). *Sovereignty: The Evolution of an Idea*. Cambridge: Polity Press.

Judt, T. (2006). *Postguerra. Una historia de Europa desde 1945*. Madrid: Taurus.

Kaldor, M. (1999). *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Stanford / Califòrnia: Stanford University Press.

Lundestad, G. (ed.) (2013). *International Relations since the End of the Cold War: New and Old Dimensions*. Oxford: Oxford University Press.

Manela, E. (2007). *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.

Pereira Castañares, J. C. (coord.) (2001). *La historia de las relaciones internacionales*. Barcelona: Ariel.

Philpott, D. (2001). *Revolutions in Sovereignty: How Ideas Shaped Modern International Relations*. Princeton University Press.

Schroeder, P. W. (1992). «Did the Vienna Settlement Rest on a Balance of Power?». *The American Historical Review* (vol. 97, núm. 3, pàg. 683-706).

Schroeder, P. W. (1994). *The Transformation of European Politics, 1763-1848*. Oxford: Clarendon Press.

Simpson, G. (2004). *Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tilly, C. (1992). *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*. Cambridge / MA: Blackwell.

